

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

BÝT BRATREM / BÝT SESTROU

VÝZNAM SOUROZENECTVÍ VE VYŠŠÍM VĚKU

BEING A BROTHER / BEING A SISTER

THE IMPORTANCE OF SIBLING RELATIONSHIP IN OLDER AGE

Magisterská diplomová práce

Bc. Ivona Syrová

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucí diplomové práce PhDr. Mgr. Naděždy Špatenkové, Ph.D. a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 28. března 2018

.....

Bc. Ivona Syrová

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí práce PhDr. Naděždě Špatenkové, PhD. za odborné vedení a poskytnutí cenných rad. Především pak vůbec za nabídku a možnost zapojit se alespoň dílčím příspěvkem do projektu *Šednoucí sourozenectví*, který je aktuálně pod vedením doc. PhDr. Dany Sýkorové, Ph.D. řešen na naší katedře.

Jméno a příjmení:	Bc. Ivona Syrová
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	Sociologie - andragogika
Obor obhajoby práce:	Andragogika
Vedoucí práce:	PhDr. Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D.
Rok obhajoby:	2018

Název práce:	Být bratrem / být sestrou Význam sourozenectví ve vyšším věku
Anotace práce:	Edukace seniorů, v souvislosti se zvyšujícím se apelem na kvalitu života ve stáří, je výzvou pro vědní disciplínu andragogiku resp. gerontagogiku. Za nejvýznamnější a nejnámější edukační instituce pro seniory jsou považovány univerzity třetího věku. Univerzity třetího věku pokrývají širokou tematickou škálu, jejíž součástí je také oblast zaměřená na problematiku rodinných vztahů (např. budování a podporu dobrých rodinných vztahů). V této souvislosti se primárně uvažuje o vztazích nejbližší rodiny, jako jsou děti, vnoučata apod. Tato práce se zabývá vědecky opomíjenou rodinnou oblastí – a to sourozenectvím. Teoretickým rámcem pro uchopení problematiky sourozenectví ve vyšším věku a stáří je integrální gerontagogika, zahrnující

	<p>edukaci, poradenství a péči. Do všech těchto oblastí praktické aplikace gerontagogiky se může promítat také tematika příbuzenských vztahů, konkrétně sourozeneckých příbuzenských vztahů. Empirická část práce se zaměřuje na identifikaci intenzity sourozeneckých vztahů účastníků vzdělávání na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci. Zkoumá seniory z pozice sourozenectví - <i>jaké je to být bratrem, být sestrou</i> v tomto věku a zvažuje možnosti, jak tuto příbuzenskou interakci případně pozitivně ovlivnit, vhodně zvolenými edukačními aktivitami. Sourozenectví je bezesporu významným příbuzenským vztahem a tato diplomová práce je tak malým příspěvkem k akcentaci významu tohoto vztahu ve vyšším věku.</p>
<p>Klíčová slova:</p>	<p>stáří, aktivní stárnutí, příprava na stáří, senior, gerontagogika, edukace, sourozenectví</p>
<p>Title of Thesis:</p>	<p>Being a brother / being a sister. The importance of sibling relationship in older age</p>
<p>Annotation:</p>	<p>The education of seniors, in connection with an increasing that appeal to quality of life in old age, is a challenge for the discipline of andragogy, respectively. gerontagogy. The most important and the best known educational institutions for the elderly people are universities of the Third Age. Universities of the Third Age cover a broad thematic range including a sphere focused on family relationships (e.g. building and promoting good family relationships). In this context,</p>

	<p>the relationship of the nearest family, such as children, grandchildren, etc. is primarily considered. This thesis deals with the scientifically neglected family sphere - siblinghood. The theoretical framework for grasping siblings in older age and ageing is integral gerontagogy, including education, counseling and care. In all these spheres of the practical application of gerontology is also projected the theme of family relations, namely siblings relations. The empirical part of the thesis focuses on identifying the intensity of the siblings relations of the participants in education at the University of the Third Age at the Palacký University in Olomouc. The thesis research seniors from the position of siblinghood - <i>being a brother, being a sister</i> at this age, and considering options how to influence positive relational interaction by suitably chosen educational activities. The siblinghood is undoubtedly a significant family relationship and this diploma thesis is only a small a contribution to accentuation the importance of this relationship in older age.</p>
Keywords:	aging, active aging, preparation for an old age, senior, gerontagogy, education, siblinghood
Názvy příloh vázaných v práci:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vzor dotazníku 2. Harmonogram distribuce dotazníků 3. Ukázka studijního materiálu k výuce na téma sourozenectví
Počet literatury a zdrojů:	52
Rozsah práce:	86 stran (115 150 znaků s mezerami)

Obsah

Úvod.....	9
TEORETICKÁ ČÁST	12
1. Demografické stárnutí jako výzva pro gerontagogiku	12
1.1 Koncept aktivního stárnutí z gerontagogického pohledu.....	14
2. Gerontagogika	16
2.1 Gerontagogika jako subdisciplína andragogiky	17
2.2 Gerontagogika jako samostatná vědní disciplína	20
3. Senior jako objekt gerontagogiky	23
3.1 Specifika seniorské populace	25
3.2 Smysl života ve stáří.....	27
4. Edukace na univerzitách třetího věku.....	30
5. Sourozenectví ve vyšším věku.....	31
EMPIRICKÁ ČÁST	35
6. Metodika výzkumu.....	36
6.1 Cíl výzkumu.....	36
6.2 Škála Adult Sibling Familial Relationship.....	36
6.3 Průzkumné otázky, výzkumné předpoklady, operacionalizace	38
6.4 Metoda a výzkumná technika	42
6.5 Realizace dotazníkového šetření	42
6.6 Univerzita třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci.....	43
6.7 Výzkumný soubor	47
7. Interpretace výsledků výzkumu.....	49
7.1 Faktorová analýza.....	49
7.2 Intenzita sourozeneckých vztahů.....	50
7.3 Frekvence kontaktů	54
7.4 Sociodemografické faktory	56
8. Diskuze	61
8.1 Vyhodnocování škály	61
8.2 Limity výzkumného procesu.....	62
8.3 Doporučení pro gerontagogické intervence	63

Závěr	65
SEZNAM ZDROJŮ	67
SEZNAM ZKRATEK	73
SEZNAM GRAFŮ, TABULEK A OBRÁZKŮ.....	74
SEZNAM PŘÍLOH.....	76

Úvod

Stárnutí populace je jedním z nejvýznamnějších demografických trendů současnosti. Petrová Kafková (2013, s. 15) poukazuje na to, že se jedná o důsledek druhé demografické tranzice, která koreluje nejen s medicínským pokrokem, ale také s racionalizací lidského života. Počet starších lidí v naší společnosti neustále roste (ÚZIS, online 2018), senioři tak rozhodně nebudou marginální skupinou, jejíž hodnoty a potřeby lze přehlížet (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 13). Stárnutí populace se promítá do všech oblastí společenského života a je možné ho diskutovat z pozice demografie, sociologie, medicíny či jiných disciplín. Já jsem pro svoji diplomovou práci zvolila optiku andragogiky, resp. gerontagogiky. Již Livečka (1979) konstatoval, že gerontagogika (resp. gerontopedagogika v jeho terminologii) vzniká právě jako reakce na potřeby vycházejících z demografického stárnutí. S prodlužující se délkou života je totiž nutné se zaměřit na kvalitu těchto let. Vystává tak otázka, jak naplňovat **ideu aktivního stárnutí**. Tato idea je založena na přesvědčení, že lidský život se v současnosti může nejen prodlužovat, ale také zkvalitňovat (Haškovcová, 2010, s. 170).

Koncept aktivního stárnutí je jedním z klíčových témat gerontagogiky. Palouš (in Jesenský, 2000) vymezuje gerontagogiku v duchu Komenského *Vševýchovy* jako teorii výchovy ve škole stáří. V jeho pojetí je vidět jasný akcent na širší pojetí gerontagogiky jako výchovy ke stáří a ve stáří. Vznik a rozvoj gerontagogiky představuje do jisté míry společenský závazek reagující na stárnutí populace v souladu s **apelem na kvalitu života seniorů**. Přistupuje ke stáří jako ke stále se prodlužující etapě života, která má svoji vlastní hodnotu, dané životní úkoly a specifické problémy. Aktivní stárnutí zahrnuje širokou oblast zájmu, např. volnočasové aktivity, **vzdělávání**, zdravotní péči, sociální zabezpečení, **rodinné vztahy** (Kvalita života ve stáří

online, 2008). A právě vzdělávání a rodinné vztahy představují témata, na která bych se ve své diplomové práci ráda zaměřila.

Pracuji na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci a se seniory zde přicházím každodenně do kontaktu. Univerzity třetího věku jsou považovány za jakousi „vlajkovou loď“ seniorského vzdělávání, za nejvýznamnější a nejznámější edukační instituci pro seniory (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 89). Účastníci (nejen) tohoto vzdělávání jsou pak prezentováni jako kategorie aktivních seniorů (Janiš, Skopalová, 2016, s. 81). Proto jsem se rozhodla realizovat empirické šetření v rámci své diplomové práce právě mezi nimi. Zajímalo mně, jak vnímají senioři studující na naší univerzitě třetího věku své sourozenecké vztahy, jaké je to „být bratrem, být sestrou“. Případně, jak by edukace seniorů na univerzitách třetího věku mohla přispět k prohloubení významu sourozeneckých vztahů. Cílem výzkumu je s využitím škály *Adult Sibling Familial Relationship* identifikovat intenzitu sourozeneckých vztahů v pozdní dospělosti a stáří na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci. Empirická část se tak zaměřuje na identifikaci intenzity sourozeneckých vztahů v pozdní dospělosti a stáří, resp. u populace 50+. Zjišťuji, zda vůbec a jaké vztahy mají „naši“ senioři se svými sourozenci. Sourozenecký vztah je nejdéle přetrvávajícím rodinným vztahem v životě seniora. Přesto je v odborné literatuře či empirickém bádání téměř zcela ignorován, to je také důvod, proč jsem se rozhodla zaměřit právě na tento doposud opomíjený příbuzenský vztah. Vztahy s dospělými dětmi, vnuky, ale i manžely/partnery jsou poměrně probádané, nikoliv však vztahy sourozenecké. Doufám, že tyto poznatky nám mohou pomoci lépe pochopit seniory jako účastníky vzdělávání a vyjít vstříc jejich potřebám a požadavkům a třeba i efektivněji nastavit naše edukační aktivity.

Jak jsem již uvedla, teoretickým rámcem pro uchopení problematiky sourozenectví ve vyšším věku a stáří mi je gerontagogika. Gerontagogika

v integrálním pojetí, které je rozvíjeno na naší katedře v souladu s konceptem integrální andragogiky, zahrnuje několik oblastí praktické aplikace – edukaci, poradenství a péči (Jochman in Šimek 2013, Šimek 2013, Špatenková, Smékalová 2015). Do všech těchto oblastí se může promítnout také tematika příbuzenských vztahů, konkrétně sourozeneckých příbuzenských vztahů. Problematika sourozenectví může být nedílnou součástí edukace (např. budování a podpora dobrých rodinných vztahů), a to jak v rámci proseniorské, preseniorské, tak i vlastní seniorské edukace, může být (a je) tématem nejrůznějších vzdělávacích kurzů na univerzitách třetího věku (přednášky nebo přednáškové cykly o sourozenectví), může být tématem edukace, ale také poradenství, které může v kontextu poradenství pro seniory zahrnovat nejrůznější problémy (např. kritické momenty při bilancování života, poradenství pro pozůstalé, kdy po smrti rodičů sourozenci osiří apod.). Oblast péče je pak neméně důležitá, protože právě sourozenci mohou vůči sobě vystupovat jako pečovatelé, např. v situaci nemoci, nemožnosti či nesoběstačnosti (sourozenec jako poskytovatel neformální péče). Role sourozeneckých vazeb je však výrazně širší. Sourozenci nepředstavují jen potenciální zdroj péče, jsou také klíčovým zdrojem pro inkluzi, identitotvorným elementem a zdrojem životní spokojenosti (Petrová Kafková, 2013, s. 46). Sourozenectví je tedy bezesporu významným příbuzenským vztahem. Tato diplomová práce je tak malým příspěvkem k akcentaci významu tohoto vztahu ve vyšším věku.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Demografické stárnutí jako výzva pro gerontagogiku

Stárnutí populace je jedním z nejvýznamnějších demografických trendů současnosti. Proces stárnutí populace probíhá na celosvětové úrovni a stává se problémem 21. století. Hlavní příčina tohoto jevu je přisuzována druhé demografické tranzici, která je důsledkem nejen medicínského pokroku, ale i racionalizace lidského života (Petrová Kafková, 2013, s. 15). Daná demografická situace se promítá do všech společenských oblastí a populace starších lidí se stává stále více diskutovaným tématem (Petrová Kafková, 2013, s. 14-16). V současnosti je v naší populaci asi 23 % starších 60 let (MPSV online, 2018). Počet této věkové skupiny stoupá a prognózy předpokládají, že po roce 2045 překročí až 37 % z celkové populace. Nestárne pouze populace jako celek, ale také samotní senioři. V ročence z roku 2015 Český statistický úřad poukazuje na prodloužení průměrné délky života za období 14 let. Ve srovnání s průměrnou délkou života v roce 2000 se v roce 2014 tato průměrná délka prodlužuje jak u mužů, tak u žen. U žen se uvádí o 3,4 roků a u mužů dokonce o 4,2 let (Česká statistická ročenka 2015 online, 2018). Pro představu uvádíme příklad. Můžeme předpokládat, že „šedesátipětiletí“ žijící v roce 2014 se dožijí v průměru 75,8 let u mužů a 80,6 let u žen. Že se jedná o skutečně neobvyklou rychlost prodlužování věku života, znázornují pomocí přehledné tabulky také Tomeš a Šamalová a kol. (2017, s. 384):

Rok	Muži	% růst	Ženy	% růst
1920	47,0	X	49,9	x
1938	56,5	20,2	60,8	21,8
1968	67,1	18,8	73,4	20,7
1998	68,1	1,5	75,4	2,7
2014	75,8	11,3	80,6	6,9

Tabulka č. 1 – Průměrný věk dožití – růst ve sledovaném období oproti období předešlému (Tomeš, Šamalová a kol., 2017, s. 384).

Zvyšování průměrného věku dožití je spojené se zdravotní péčí a kvalitou života určitého období. Vidíme, že v období normalizace, po dobu 21 let v podstatě neroste. Naopak v době růstu životní úrovně se věk viditelně prodlužuje – populace tak stárne. Proto se po roce 1990 věk dožití opět zvyšuje, podobně, jako tomu byla za první republiky (Tomeš, Šamalová a kol., 2017, s. 384). Z úvah autorů tak plyne, že prodlužování věku, pokud tomu nezabrání válka nebo jiné neočekávané události, jako například ekonomická, bude neustále pokračovat. Progresivně bude do budoucna narůstat zejména podíl nejstarších generací. Lidé nad 80 aktuálně představují v současné době asi 4 %, zatímco do roku 2060 projekce uvádí jejich nárůst až na 14 % z celkové populace (Petrová Kafková, 2013, s. 14-16). Délka života se významně prodlužuje a zlepšuje se také zdravotní stav obyvatelstva. Stáří se stává univerzální etapou lidského života, etapou stále se prodlužující. Vzhledem k tomu, že se lidský život prodlužuje, je potřeba mít určitým způsobem tento čas pod kontrolou (Haškovcová, 2010, s. 170). Stárnutí populace, stejně jako stárnutí nejstarší seniorské kategorie (stárnou i samotní senioři) je vnímáno jako téma a problém především pro zdravotnictví a sociální politiku, především pro oblast sociální zabezpečení (starobní důchody, příspěvky na péči, dlouhodobé ošetrovné a další sociální dávky) a sociální služby (zajištění adekvátních sociálních služeb pro seniory,

nezbytné sociální péče). Již Livečka (1979) vnímá tento trend jako výzvu právě pro rozvoj gerontagogiky. Jednou z prvotních konkrétních aktivit v tomto ohledu byl vznik první univerzity třetího věku (dále jen U3V) ve Francii, odtud se idea seniorského vzdělávání rozšířila prakticky do celého světa (Adamec, Kryštof, 2011, s. 11). V jiných oblastech ale nebyla tato pozitivní výzva nikterak naplňována, byla spíše ignorována a opomíjena. Teprve v posledních letech se začínají objevovat politické reakce na demografickou situaci, a to v i v celoevropském měřítku, např. v dokumentech evropské komise (FRAM online, 2018), ale také na národní úrovni, v České republice např. v podobě tzv. akčních plánů stárnutí (*Národního programu přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012, Národní strategie podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017*).

1.1 Koncept aktivního stárnutí z gerontagogického pohledu

Koncept aktivního stárnutí představuje svým způsobem gerontagogický ideál a naplňování podstaty filozofie této nově se konstituující disciplíny. Ideál, k němuž je možné se přiblížit, vnímat ho jako vzor, model, inspiraci. Důležité prvky konceptu aktivního stárnutí jsou obsaženy i v dokumentech evropské komise. Ta koncept aktivního stárnutí v souladu se se Světovou zdravotnickou organizací definuje jako proces zajištění optimálních příležitostí pro zdraví, účast na životě společnosti a bezpečí s cílem zajistit co nejlepší kvalitu života starších lidí (Petrová Kafková, 2013, s. 28). Světová zdravotnická organizace touto definicí sděluje, že i lidé v seniorském věku potřebují podporu zdraví, pocit bezpečí ve fyzickém i materiálním ohledu, ale také možnost přispívat k životu společnosti. Ať už se jedná o příspěvek pracovní, dobrovolnickou činností či jinak (FRAM online, 2018).

Cílem dokumentů evropské komise je podpora aktivního stárnutí napříč všemi životními aspekty „... od profesních, společenských a rodinných činností po možnost stárnout zdravě a nezávisle“ (Evropská komise, 2012, s. 1). László Andor, člen Evropské komise, ve svém příspěvku upozorňuje, že hlavní politický nástroj pro rozvoj konceptu aktivního stárnutí mají ve svých rukou tvůrci politik jednotlivých států. Nicméně Evropská unie má v této oblasti svou úlohu, protože má možnost mobilizovat širokou řadu politických nástrojů na podporu členských států EU i dalších subjektů v jejich úsilí (Evropská komise, 2012, s. 1). EU tak chce přispět k posílení odhodlání pracovat společně na evropské úrovni a stát se členským státům inspirací pro maximální podporu konceptu aktivního stárnutí (Evropská komise, 2012, s. 1).

Objevuje se představa seniorského věku jako období, které má být naplněno aktivitou. Tato aktivita se může projevovat různě – setrváním na trhu práce, celoživotním vzděláváním, setrváním u zájmů či objevováním nových volnočasových aktivit. Jedinec je v těchto představách chápán jako aktivní a aktivně pracující se stárnutím jako s reflexním projektem, kdy skrze svůj životní styl a volby cíleně ovlivňuje podmínky a průběh svého stárnutí (Hasmanová Marhánková, 2013, s. 13-14).

Stáří se dotýká (a bude dotýkat) stále více jedinců, bez ohledu na to, zda jej přijímají, odmítají či ignorují. Adaptace na stáří a stárnutí se tak stává jedním z programových náplní gerontagogiky. Stárnutí bylo po dlouhou dobu konceptualizováno skrze představy o fyzickém a psychickém úpadku. V kontextu současné fragmentace životních stylů a oslabování normativních struktur našich biografií, představa uniformní zkušenosti stárnutí upadá (Petrová Kafková, 2013, s. 17). Vyskytují se stále heterogennější skupiny starších lidí se stále heterogennějšími zkušenostmi jednotlivců v závislosti na různých životních stylech. Stárnutí se stává sociálním, reflexivním a řízeným procesem, kde vztah mezi individuem a státem prochází řadou

změn (Hasmanová Marhánková, 2013, s. 11). Hasmanová Marhánková (2013) poukazuje na to, že aktuálně je vztah jedince a státu v takové pozici, že stát je sice situován do důležité role, kdy se stává zprostředkovatelem podmínek pro aktivní stárnutí, avšak samotná zodpovědnost za jeho výsledky je připisována konkrétně stárnoucím jedincům (Hasmanová Marhánková, 2013, s. 12). Nově konceptualizovaný vztah jedince a státu klade důraz na sebedisciplinaci a odpovědnost občana. Koncept aktivního stárnutí, jak popisuje Kafková (2013, s. 10) „...slibuje nabídnout na jedné straně jedinci způsob, jak zvládnout vlastní stárnutí, na druhé straně také společnosti vypořádat se s vzrůstajícím podílem stárnoucí populace. Jde o všeobecnou strategii zachování fyzického a mentálního zdraví v procesu stárnutí.“ (Kafková, 2013, s. 10). Společnost se musí zaměřit nejen na poskytování finanční podpory, zdravotní a sociální péče, ale také na přípravu lidí na stáří a právě to připravuje doménu gerontagogiky. Společenské začlenění je často stejně, ba i významnější než ostatní faktory jako např. zdravotní stav (Sýkorová, 2008, s. 66).

2. Gerontagogika

V předchozí kapitole jsem hovořila o tom, že demografické stárnutí představuje velkou výzvu pro rozvoj gerontagogiky. Již Livečka (1979, s. 28) poukazuje na to, že vznik gerontagogiky (v jeho pojetí gerontopedagogiky) není výsledkem jen postupné humanizace věd, ale že se vyvíjí pod tlakem demografických a s nimi těsně spojených ekonomických změn, jimiž prochází naše společnost. Výše zmíněné národní programy a strategie podporující pozitivní stárnutí jsou důkazem toho, že i na úrovni politických proklamací je tato situace diskutována. Nicméně je nanejvýš vhodné vytvořit adekvátní teoretický, terminologický a metodologický rámec pro reflektování dané situace. Takovým rámcem by mohla být právě gerontagogika, resp. andragogika, protože gerontagogiku můžeme vymezit také jako

subdisciplínu andragogiky. Gerontagogika je relativně mladá disciplína, která se teprve pomalu konstituuje. Neexistuje jednoznačný odborný názor na to, zda se jedná o samostatnou disciplínu, která vhodně doplňuje a kompletuje trojčlenku věd o výchově pedagogika – andragogika – gerontagogika (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 18) či subdisciplínu andragogiky, tak k ní přistupují například Čornaničová a Petřková (1998).

V odborných kruzích prozatím nepanuje ani konsensus ohledně názvu disciplíny. Například Livečka (1979) ji nazývá jako gerontopedagogiku, resp. pedagogiku starších lidí nebo pedagogiku stárnutí a stáří. Čornaničová a Petřková (1998) se přiklání k názvu geragogika. V literatuře se setkáváme také s označením gerontogogika (Kalvach a kol., 2004). V anglosaské literatuře je používán výraz eldergogy. V této práci, stejně tak jako Špatenková (2013), užívám označení gerontagogika.

2.1 Gerontagogika jako subdisciplína andragogiky

Gerontagogika může být pojímána jako subdisciplína andragogiky. Andragogiku vymezuje Beneš (2014, s. 11) jako vědní a studijní obor zaměřený na veškeré aspekty vzdělávání a učení se dospělých. Fiala (1999) andragogiku pojímá jako „...vědu o výchově dospělých, vzdělávání dospělých a péči o dospělé, respektující zvláštnosti dospělé populace a zabývající se její enkulturací, socializací a personalizací (Fiala, 1999, s. 11). V této souvislosti bychom mohli vnímat gerontagogiku v souladu s Benešem (2014) jako nauku (a především pak praktickou technologii) o vzdělávání a učení se seniorů, resp. starších dospělých, případně v souladu s Fialou (1999, s. 11) jako vědu o výchově seniorů, vzdělávání seniorů a péči o seniory, respektující zvláštnosti seniorské populace. Takovéto pojetí andragogiky, potažmo pak gerontagogiky, akcentuje dva stěžejní pojmy - výchovu a vzdělávání (Fiala, 1999, s. 11). Také Petřková (1994, s. 24) poukazuje na to,

že představa, že výchova a vzdělávání člověka jsou omezeny na období dětství a mládí, je již dávno překonána. Výchovu můžeme definovat jako „... ovlivňování vychovávaného, kdy jejím účelem je změna dispozic k jednání a chování v souladu s nějakým cílem“ (Beneš, 2014, s. 16). Fiala uvádí toto vymezení výchovy: „proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosažení pozitivních změn v jejím vývoji.“ (Fiala, 1999, s. 10). Tyto definice výchovy mohou být plně akceptovány také v gerontagogice, neboť i zde jde o změnu dispozic k jednání a chování v souladu s nějakým cílem, případně jde o působení na osobnost seniora, resp. staršího dospělého, s cílem dosažení pozitivních změn v jeho vývoji. Andragogika má ovšem s pojmem výchova určitý problém. Někteří autoři, jako například Fiala (1999, s.10), pojmají výchovu jako plně řízený proces ovlivnění nehotového člověka pedagogem nebo institucí, naplněný snahou podřídít jej nejenom normám společnosti či příslušné instituce. A dospělý člověk, natož pak senior, by přece měl již být ve všech ohledech „hotovým člověkem“. Také Beneš (2014, s.17) poukazuje na to, že v klasickém pojetí výchovy, se výchova stává, po dosažení cíle autonomní osobnosti, přebytečnou. Dalším problémem je fakt, že pojem výchova implikuje vztah podřízenosti (vychovatel je v nadřízené pozici a vychovávaný v podřízené pozici), což se v andragogice přirozeně nehodí (Beneš, 2014, s. 17). Neboť akcentuje naopak subjekt-subjektový přístup v kontrastu s přístupem subjekt-objektovým. Mluvíme-li o výchově ve vztahu k dospělému, natož pak k seniorovi, je zapotřebí modifikovat klasické pojetí výchovy a přistupovat k ní, jako k „procesu záměrného a cílevědomého vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v harmonii s individuálními dispozicemi a jeho vlastní snahou a potřebou stát se vnitřně ucelenou a socializovanou osobností“ (Fiala, 1999, s. 10).

Druhým klíčovým pojmem v andragogice a v konceptu gerontagogiky jako subdisciplíny andragogiky, je vzdělávání. Tento pojem je, nejen pro výše zmíněné nesrovnalosti a problematické pojetí výchovy, v andragogice

preferován, případně se užívá spojení „učení se dospělých“ (Beneš, 2014, s. 17). V gerontagogickém pojetí by to pak bylo učení se seniorů, resp. starších dospělých. Vzdělávání podle Jochmana (1992) chápeme jako systematické předávání znalostí, osvojováním dovedností a návyků, ale i přenos kultury a jejich hodnot. Beneš (2014, s. 16) pod pojmem vzdělávání rozumí převážně proces zprostředkovávání znalostí, dovedností a rozvoj schopností. Průcha (2000) označuje takový typ edukace, které je záměrnou a řízenou činností. Tímto vymezením odlišuje vzdělávání od edukace, která může být nezáměrná (příkladem může být osvojování si mateřského jazyka od rodičů). Palán (2002, s. 13) pojmy výchova a vzdělávání propojuje. Uvádí, že vzdělávání je do jisté míry výchovou a výchova vzděláváním. *„I když připustíme teoretické oddělení obou pojmů, je evidentní, že se v praxi navzájem přesahují a doplňují – vzdělávání je do jisté míry výchovou a výchova vzděláváním.“* (Palán, 2002, s. 13). *„Výchova vytváří charakter a vzdělání vzdělaného člověka. Při spojení cíle – vytvoření všestranně rozvinuté osobnosti, jsou funkce výchovy a vzdělávání neoddělitelné.“* (Palán, 2002, s. 13). Již Klega (1983) zdůrazňuje, že výchova a vzdělávání ve svém novodobém pojetí ztratily svůj převážně školský charakter a pronikly do řady dalších společenských činností (do oblasti práce, do všech forem kulturního života, aj.). Jsou pojímány jako proces, který člověka musí doprovázet od dětství až do úplného stáří (Klega, 1983, s. 8). V kontextu demografického stárnutí, potažmo politických opatření aplikace konceptu aktivního stárnutí, se výchova i vzdělávání jednoznačně týkají i starších lidí. V současné situaci je více než žádoucí zabývat se těmito procesy ve vztahu ke starším dospělým a seniorům.

2.2 Gerontagogika jako samostatná vědní disciplína

Gerontagogika může být také vnímána jako samostatná disciplína, jako jedna z věd o výchově, byť zatím v procesu konstitucionalizace a legitimizace (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 20-23). Stručně můžeme gerontagogiku vymezit jako výchovu ke stáří a ve stáří (Livečka, 1979, s. 26). Fiala gerontagogiku definuje „jako nauku o vzdělávání starších lidí“ (Fiala, 1999, s. 12), rezignuje tak na výchovu, protože se jaksi přirozeně předpokládá, že senior by měl být již vychovaný, resp. měl by být onou celistvou, autonomní osobností, cíl výchovy by měl být v této věkové kategorii tak již dávno naplněn (Fiala, 1999, s. 12). S trochou škodolibosti by se dalo diskutovat o tom, zda tomu tak opravdu je. Mnozí senioři právě svoji autonomii, v podmínkách rychle se měnícího světa, ztrácejí. Diskutovat, zda jsou skutečně onou celistvou osobností, neboť do této věkové kategorie např. Erikson (1999) situuje procesy bilancování, generativity a uzavírání životního běhu. Humanistická psychologie, tedy předpokládá, že celistvost, autonomie není ani ve vysokém věku naplněna, nýbrž k ní člověk neustále směřuje.

Na naší katedře se rozvíjí koncept tzv. integrální andragogiky, která představuje tzv. širší pojetí andragogiky (Šimek, 2013). V analogii s integrální andragogikou pak můžeme vymezit i gerontagogiku v širším pojetí. V tomto širším pojetí je předmětem gerontagogiky animace staršího člověka, jeho orientace v kritických uzlech životní dráhy, či při jejím problémovém průběhu, péče o staršího člověka v nejrůznějších oblastech, vyrovnávání se dospělého člověka se sociálními institucemi, individuální a sociální souvislosti změn syntetického statusu (Šimek, 2013, s. 17, Beneš, 2014, s. 51, Špatenková, Smékalová, 2015, s. 18). Akční pole takto pojímané gerontagogiky je pak poměrně široké a zahrnuje:

- **Vzdělávání** – vzdělávání chápeme jako systematické předávání znalostí, osvojování si dovedností a návyků, ale i přenos

kultury a jejich hodnot (Beneš, 2014, s. 16). Mezi nejznámější vzdělávací instituce pro staří dospělé a seniory řadíme akademie třetího věku a univerzity třetího věku;

- **Edukaci** – edukací zde rozumíme záměrné a cílevědomé formování člověka, jeho výchovu a vzdělávání. Může nabývat podoby občanské, kulturní, edukace, prevence sociálně nežádoucích jevů, zdravotní osvěty, tělesné výchovy apod. (Beneš, 2014, s. 50).
- **Péči** – pojatou jako kulturní a kulturně výchovnou práci, poradenství. Dále se jedná o sociální péči, sociální práci, péči o nemocné seniory, trávení volného času, zábavu aj. (Beneš, 2014, s. 51, Špatenková, Smékalová, 2015, s. 18).
- **Funkcionální působení** – kam řadíme vliv prostředí, masmédií či výchovného působení nespécifických organizací.

Ve všech těchto oblastech se budeme se staršími dospělými a seniory setkávat stále častěji.

Ať už se jedná o vzdělávání, edukaci či péči, měly by gerontagogické intervence naplňovat tyto základní funkce: preventivní, anticipační, rehabilitační a posilovací (Livečka, 1979, s. 143 – 144). **Preventivní funkce** se vztahuje především k výchově ke stáří a přípravě na stáří. Jedná se o funkci, která má za cíl s patřičným předstihem provést taková výchovná a vzdělávací opatření, která se s odstupem času projevují pozitivními formativními účinky (Livečka, 1979, s. 143 – 144). Podstatou **anticipační funkce** je identifikovat, které znalosti a dovednosti, názory a obecné způsoby chování si musí jedinec osvojit, aby vyšší věk mohl prožívat s větší mírou vnitřní spokojenosti (Livečka, 1979, s. 143 – 144). **Rehabilitační funkce** se týká především udržení a rozvoje duševní aktivity seniora (Livečka, 1979, s. 143 – 144). **Posilovací funkce** je považována za nejvýznamnější. Dochází

při ní k posilování sociální integrace seniora a týká se podpory aktivního a spokojeného života (Livečka, 1979, s. 143 – 144). Funkce gerontagogických intervencí lze vymezit ve dvou rovinách: ve vztahu k jednotlivci a ve vztahu ke společnosti. *Ve vztahu k jednotlivci* gerontagogické intervence přispívají například k rozšíření možnosti uspokojovat poznávací a zájmové potřeby, k záměrnému ovlivňování charakterových vlastností, hodnotových orientací, k obohacení kvality života (Čornaničová, Petřková 2004, s. 52-53). Z pohledu seniora např. vzdělávání usnadňuje celkové chápání vývojových etap a pomáhá podpořit zdárný přechod a adaptaci na změnu způsobu života ve stáří. Má za následek oddálení stárnutí, zisk nadhledu. Může být průvodcem pocitu životního optimismu a pomůckou pro obohacování života seniora (Benešová, 2014, s. 98) *Ve vztahu ke společnosti* reprezentují gerontagogické intervence jednu z možností společenské podpory života ve stáří. Jsou pozitivním prvkem při utváření názoru společnosti na stáří, obohacením modelu plnohodnotného života člověka, integrujícím prvkem mezigeneračního pochopení, součástí základních sociálních programů, týkajících se stáří apod. (Čornaničová, Petřková 2004, s. 52-53).

Nalézáme nespočet funkcí gerontagogických intervencí, jak na individuální, tak celospolečenské úrovni. Gerontagogické intervence přispívají ke kvalitě trávení volného času seniorů. Jsou efektivním prostředkem rozvoje osobnosti jedince, příležitostí seberealizace, možností navýšení kulturního kapitálu. Účast na gerontagogických aktivitách také přispívá k aktivnímu občanství, zabraňuje sociálnímu vyloučení a může mít i pozitivní vliv na zdraví. Je zároveň také nezbytnou podmínkou orientace v rychle se měnící společnosti. Můžeme tedy konstatovat, že gerontagogické intervence, např. v podobě edukace seniorů, mají v současném světě své opodstatněné místo. Výchova a vzdělávání (edukace) seniorů je nástrojem rozvoje jednotlivce i celé společnosti.

3. Senior jako objekt gerontagogiky

Objektem gerontagogiky je stárnoucí a starý člověk (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 47.) Pro označení takového člověka v literatuře nacházíme nespočet pojmů (Haškovcová, 2010, s. 21). Gerontologie často využívá pojmu „geront“ (Kalvach a kol., 2004). V psychologické literatuře se setkáváme s, ne tolik známým, označením „senescent“ (Špatenková, Smékalová 2015, s. 47). Mnohdy se jednoduše hovoří o starších a starých lidech, popřípadě starobních důchodcích. Haškovcová (2010, s. 129) upozorňuje na to, že podíváme-li se do minulosti, zjistíme, že starší lidé byli pojmenováni dost nelichotivě – „stařena/stařec někdy též bába či „dědek“. V knize Hovorky (1986) se setkáváme také s poněkud úsměvným označením starého člověka, a to „veterán“, přirozeně ani tento pojem se nijak neujal a neustálil. Odborná literatura 70. let uvádí označení „přestárlí občané“ (Haškovcová, 2010, s. 21). Ve snaze očistit pojem od negativního zabarvení se začalo používat „dříve narození občané“, což nesprávně asociovalo spojitost s předčasně narozenými dětmi, proto bylo i od tohoto označení postupně odstoupeno. Můžeme se setkávat i s různými eufemismy: „stříbrná generace, zkušenější, zralejší“ nebo označené stáří jako „podzimu života“ a podobně (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 47). Haškovcová (2010, s. 22) doporučuje prosté označení starší občané. Prosazuje se také prosté označení populace 50+, 60+ a podobně. Stále častěji je používat pojem senior

Pro účely této diplomové práce rozumím pod pojmem senior označení člověka 50+. Toto je věková hranice, od které je možné studovat na U3V při UP v Olomouci (U3V online, 2018). Jiné U3V v ČR přijímají posluchače až od věku, kdy získávají nárok na starobní důchod, nebo od doby, kdy už jsou poživateli starobního důchodu (Adamec, Kryštof, 2011, s. 19). Nicméně na U3V v Olomouci byla stanovena tato hranice již od prvopočátku. A doposud nebyla změněna, a protože je empirické šetření

realizováno právě zde, budu tímto pojmem v předložené diplomové práci rozumět právě osoby starší 50 let.

Podle toho, v rámci jakého akčního pole andragogiky, resp. gerontagogiky o seniorech uvažujeme, můžeme používat i jiné analogické označení, např. klient (Klimentová, 2013) jako je tomu v případě poradenství nebo účastník vzdělávání (Špatenková, Smékalová, 2015), což je pojem, který je preferován v kontextu vzdělávání. Akční pole andragogiky, resp. gerontagogiky tak akcentuje jedince jako takového (jako svébytnou, jedinečnou a originální bytost), neakcentuje věk jako determinující a v některých případech také diskriminující faktor. Např. Asociace institucí vzdělávajících dospělé (AIDV online, 2018) má také pracovní skupinu, jejíž členy jsou organizátoři seniorského vzdělávání, včetně univerzit třetího věku a přesto se označuje jako „pracovní skupina pro vzdělávání starších dospělých“ (AIDV online, 2018). Hovoříme-li tedy o objektu gerontagogiky v souvislosti s univerzitou třetího věku, nejčastěji využíváme pojmu *účastník vzdělávání*, v našem pojetí zahrnující starší dospělé a seniory od věkové hranice 50 +.

Věkové období od 50 let, které je na naší univerzitě nastaveno jako spodní věková hranice k přijetí, označuje Vágnerová (2007, s. 229) jako období starší dospělosti. Na univerzitách třetího věku není stanovena horní věková hranice, setkáváme se zde tedy nejen s účastníky vzdělávání tzv. třetího věku, ale také s lidmi velmi vysokého věku, tzv. věku čtvrtého. Období třetího věku je stanoveno přibližně okolo 65 let, kdy začíná čtvrtý věk je obtížně stanovitelné, obvykle je to po 85 roce (Čevela a kol, 2012, s. 26). Zatímco třetí věk se vyznačuje aktivitou a nezávislostí, období čtvrtého věku značíme takové období, kdy je jedinec odkázán v základních životních potřebách na druhé lidi (Čevela a kol, 2012, s. 26). Třetí věk může být novou, pozitivně pojímanou identitou seniorů. Používá se v souvislosti právě se vzděláváním seniorů – Univerzity třetího věku, akademie třetího věku ... Špatenková a Smékalová (2015, s. 54) uvádějí, že „Z hlediska edukace seniorů

je koncept třetího věku zcela adekvátní, protože představuje tuto fázi života jako období příležitostí a možností ke vzdělávání.“

Na univerzitách třetího věku se tak setkáváme, s velmi heterogenní populací, která má velmi rozmanité portfolio zkušeností (vzdělávací, rodinné, profesní, zkušenostní...). Mým zájmem bylo lépe poznat tyto účastníky na Univerzitě třetího věku v Olomouci, a to především jejich rodinné, resp. sourozenecké vztahy, neboť rodina je pro seniory významnou hodnotou (Dudová, 2015, Suchomelová, 2016). Mou ambicí rozhodně nebylo detailně poznat všech 1400 účastníků, což by v rámci této diplomové práce nebylo ani v mých silách. Zaměřila jsem se na rodinný segment - sourozenectví. Protože se jedná o téma doposud empiricky opomíjené, své zkoumání jsem zaměřila na identifikaci sourozeneckých vztahů našich účastníků vzdělávání. Zajímalo mně, jak vnímají senioři studující na naší univerzitě třetího věku své sourozenecké vztahy.

3.1 Specifika seniorské populace

Proces stárnutí je velmi individuální, nelze tak jednoznačně definovat veškeré zákonitosti stáří. Přístupy k této problematice se různí. Mühlpacher (2004) definuje stáří jako pojem, pod kterým obecně chápeme pozdní fáze ontogeneze přirozeného průběhu lidského života. Pacovský (1990) uvádí, že stáří je poslední etapou ontogenetického vývoje. Stárnutí je součtem změn, kterým podléhá organismus v průběhu času. Tyto změny však nenastávají synchronně, stárnutí je individuální, asynchronní a jednotlivé systémy a funkce organismu stárnou nerovnoměrně. Jde o proces, který má určitou časovou dynamiku, je geneticky naprogramován, při čemž ale také podléhá vlivům prostředí (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 59). Stárnutí ovlivňuje celá řada intervenujících faktorů, jako jsou genetické dispozice, způsob života, životní náplň. Se stářím a stárnutím se jedinci vyrovnávají různě,

velmi záleží především na jejich fyzickém stavu, ekonomickém zabezpečení, ale také na osobnostních charakteristikách (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 59).

Stáří a stárnutí je spojeno s množstvím změn, a to jak v oblasti biologické (fyziologické), sociální, tak i psychologické (Suchomelová, 2016, s. 19). Všechny tyto změny musí být reflektovány také v kontextu gerontagogických intervencí, např. při přípravě a realizaci gerontagogických aktivit (edukace na univerzitách třetího věku). Fyzické stárnutí přináší postupný úbytek v mnoha směrech a dochází při něm k řadě změn postihujících organismus (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 64). Změny v oblasti fyzické se ve zdělávání projevují především zhoršením odolnosti vůči nepříznivým a rušivým vlivům, úbytkem energie, snižováním senzomotorické kapacity (zhoršení kvality zraku a sluchu) (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 64). V procesu edukace musí být tyto fyzické (zdravotní) faktory zohledňovány při přípravě realizace vzdělávací akce, např. zvolení vhodného prostoru (bezbariérový přístup apod.) a vhodných prostředků k výuce. Psychické změny ve vyšším věku jsou ovlivněny biologickým věkem mozku a celého těla stejně jako vědomím zkrácením životní perspektivy, změnou vzhledu a dalších společenských faktorů souvisejících s věkem (Suchomelová, 2016, s. 22). Obvykle dochází k celkovému zpomalení psychických procesů, zhoršuje se pozornost i paměť. Jak upozorňují Špatenková a Smékalová (2015, s. 65) *„Právě oslabení paměťových funkcí je pro stárnutí charakteristické. Dochází k poklesu fluidní inteligence, krystalická inteligence se naopak zásadním způsobem nemění. Nežřídko dochází také k osobnostním změnám.“* (Špatenková a Smékalová, 2015, s. 65). Již Livečka (1979) se zaměřuje na některé osobnostní charakteristiky, které ovlivňují a zhoršují učební výkon seniora. Starší lidé bývají například velmi citliví, až přecitlivělí. Obvykle se také snižuje kontrola emocí a objevuje se pocit nejistoty a úzkosti. Tyto projevy mohou ovlivňovat proces učebního

výkonu seniora. Situace, které by mohly tyto pocity vyvolávat, jako například stres ze zkoušky, je proto nutné při edukaci seniorů eliminovat (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 69-70).

Sociální stárnutí (sociální změny) úzce souvisí se společenskou situací a osobním postojem jedince k vlastnímu stárnutí a stáří (Suchomelová, 2016, s. 24). Za nejvýznamnější sociální změnu je považován odchod do penze. S ním souvisejí i další změny – změna životní perspektivy, změna sociálních kontaktů apod. Starý člověk se tak musí vyrovnávat s proměnou či úplnou ztrátou určitých sociálních rolí (např. profesní role) a změnou životního stylu. Ale toto období může být také výzvou pro vytváření rolí nových - role účastníka edukačních kurzů (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 70).

3.2 Smysl života ve stáří

Bez ohledu na historickou dobu či společenský systém potřebuje stárnoucí člověk pocit, že i přes úbytek fyzické a psychické síly, řídnuocí sociální kontakty a další změny doprovázející stáří a stárnutí, má jeho život smysl. I v tomto období má člověk své specifické potřeby. V české sociologické a geronto-psychologické literatuře je optimální podoba stárnutí opisována slovy „úspěšné, aktivní či zdravé“. Zvláštní pozornost je věnována v současnosti favorizovanému konceptu aktivního stáří. Kvalita života se tak během posledních let stala jedním z nejvýznamnějších aspektů stáří a stárnutí (Suchomelová, 2016, s. 30-31). Pojem kvalita života se týká naplnění životních potřeb, životního stylu, životní úrovně i zdravotního hlediska a spokojenosti seniora (Suchomelová, 2016, s. 31). V závislosti na tématu této práce se zaměřuji na potřebu rodinné podpory, potřebu sociálních kontaktů a smysluplné trávení volného času a vzdělávání.

Na rodinu se v debatách o populačním stárnutí upírá pozornost především jako na hlavního poskytovatele podpory a pomoci nesoběstačným

seniorům (Petrová Kafková, 2013, s. 46). S mezigenerační podporou pracuje také český vládní dokument Kvalita života ve stáří. Národní program přípravy na stárnutí na období 2008-2012 (online 2018). Jak poukazuje Petrová Kafková (2013), role rodinných vazeb je však výrazně širší. Rodina není pro seniory jen zdrojem péče, ale také klíčovým zdrojem pro jeho inkluzi a spokojenost (Petrová, Kafková, 2013, s. 46). Suchomelová (2016) poukazuje na to, že v interpretaci vlastního životního příběhu seniora, jako by také původní rodina hrála roli opěrného bodu, na kterém je možné stavět svou důstojnost a identitu v čase. Lze uvažovat, že člověk se ve stáří ocitá v podobné situaci, jako když byl dítětem – je znovu křehký a zranitelný, stejně jako kdysi, potřebuje cítit zázemí a podporu svých nejbližších (Suchomelová, 2016, s. 164). V této souvislosti uvažujeme o důležitosti sourozeneckých vztahů, jakožto nejdéle trvajících rodinného vztahu seniora a podporující potvrzení vlastní identity. Někteří autoři hovoří o symbolické podstatě sourozeneckých vztahů v dospělosti (Sýkorová 2007, Řeháková 2006), kdy není důležitá frekvence kontaktu, ale jeho existence, jeho trvání.

Ovšem nejen příbuzenské vztahy jsou pro seniory důležité, významná je také podpora lidí mimo okruh rodiny. U seniorů zaznamenáváme touhu sdílet svůj životní příběh s někým, kdo buď žije v podobné situaci, nebo má alespoň podobnou generační zkušenost a může lépe pochopit situace a problémy související se stářím, ve kterých se jedinec nachází (Suchomelová, 2016, s. 205). I v této souvislosti si dovoluji vyzdvihnout sourozenecký vztah. Sourozenci zpravidla bývají z podobné věkové skupiny a mohou se stávat zároveň přáteli, se kterými senior může sdílet běžné starosti i radosti svého života. Jak poukazují Špatenková a Smékalová (2015, s. 34), právě vzdělávací aktivity mají pro seniory velký sociální význam. V případě edukace seniorů nejde jen o vědomosti, ale také a možná především o kontakt s okolním prostředím – primárně s ostatními účastníky vzdělávání, kteří se nacházejí v podobné generační i životní zkušenosti.

Jak již bylo zmíněno výše, mezi nejzávažnější životní změny ve vyšším věku patří odchod do důchodu. Pensionování představuje významnou změnu v sociálním statusu a aktivitě daného jedince a představuje zpravidla první z životních změn a ztrát (Špatenková, 2013, s. 30-31). Jedná se o významný kritický bod v životě jedince. Odchod do důchodu na druhou stranu přináší čas – čas na sebe, na své přátele, koníčky, volný čas (Špatenková, 2013, s. 30-31). Může tak znamenat šanci na provozování zájmů a koníčků, na vzdělávání. Kulturní a volnočasové aktivity přispívají k prevenci sociálního vyloučení a posílení mezigenerační solidarity a sounáležitosti (U3V online, 2018). Jednou z možných volnočasových aktivit je právě účast na různých edukačních aktivitách, např. vzdělávání na univerzitách třetího věku. U3V nabízí kvalitní trávení volného času, přispívá k odolávání nemocem typickým pro vyšší věk a pomáhá ke zpomalení involučních procesů stáří (Adames, Kryštof, 2011, s. 9). Edukace seniorů na univerzitách třetího věku napomáhá ke kultivaci života a jeho obohacování, k pochopení vývojových úkolů seniorského věku a k usnadňování adaptace na změny způsobu života, k udržování tělesné a duševní aktivity, zajišťuje pomoc při orientaci se v dnešním rychle se měnícím světě (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 64). Právě tyto segmenty jsou považovány za součásti naplňující koncept kvality života a ideu aktivního stárnutí (Hasmanová Marhánková, 2013).

4. Edukace na univerzitách třetího věku

Do edukace seniorů se zapojují nejrůznější instituce, které tak pomáhají seniorům s adaptací na nové životní situace, které s sebou přináší stárnutí a stáří. Pomáhají prohloubit jejich vědomí odpovědnosti za vlastní stáří a přispívají k získání a udržení pocitu užitečnosti (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 89). Edukační aktivity určené pro starší dospělé a seniory vytvářejí předpoklady pro setkávání se lidí stejné generace, čímž zprostředkovávají možnost sociálních kontaktů (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 89). Mezi základní instituce vzdělávání seniorů patří: *akademie třetího věku, kluby seniorů, univerzity volného času* (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 89). Za nejznámější jsou však považovány **univerzity třetího věku** (Adames, Kryštof, 2011, s. 8). Pod tento společný název zahrnujeme veškerou nabídku vzdělávacích aktivit pořádaných vysokými školami a jejich fakultami. Vzdělávání v univerzitách třetího věku (dále jen U3V) je jedinečnou aktivitou, jejímž prostřednictvím plní vysoké školy svoji nezastupitelnou společensko-kulturní roli a nezpochybnitelně **zvyšují kvalitu života seniorů** (Adames, Kryštof, 2011, s. 8). U3V zprostředkovávají seniorům nepřehledné množství poznatků a vědomostí. Současně plní sociální funkci a motivují své posluchače k další aktivitě. Institucionalizované seniorské vzdělávání ve formě univerzit třetího věku nemá pouze charakter organizační, ale má také zdravotně-pečovatelský. U3V nabízí kvalitní trávení volného času, přispívá k odolávání nemocem typickým pro vyšší věk a pomáhá ke zpomalení involučních procesů stáří (Adames, Kryštof, 2011, s. 9). Gerontagogika je zde uplatňována jako oblast společenské činnosti, ve které se realizují nejrůznější aktivity ovlivňující sociálního aktéra (vzdělávání, péče, vedení apod.), tedy jakési technologie, způsobu ovlivňování. U3V zprostředkování sociálních kontaktů, otevírání nespočetně

témat, rozvíjení mezigenerační solidarity i mnoho dalších klíčových gerontagogických funkcí (U3V online, 2018).

5. Sourozenectví ve vyšším věku

Sourozenectví představuje neměnnou součást našeho života a je zajímavé především tím, že za běžných okolností je nejdéle trvajícím rodinným vztahem. Sourozenectví si nevybíráme a nijak o něm nerozhodujeme, přesto má na nás, především v dětském věku, významný vliv. V dětství, ale i v dospělosti mohou sourozenci sloužit jako alternativní zdroj sociální zkušenosti (Prekopová, 2001, s. 12). Se sourozenci v rodině tráví hodně času, avšak nejde jen o frekvenci, ale také o kvalitu sourozeneckého vztahu. I když jsou sourozenecké vztahy utvářeny především v dětství, kdy pomáhají svým příslušníkům v socializačním vývoji, jsou přenášeny i do zbytku života. Jak uvádí Prekopová (2002, s. 12): *„Sourozenci mohou z prodělané zkušenosti těžit celý život. Přenášejí poznání na volbu partnera, na manželství, výchovu vlastních dětí i na své zaměstnání.“* (Prekopová, 2002, s. 12). Co se v dětství a mládí naučíme, v dospělosti a stáří jen tak nezapomínáme. To platí přirozeně nejen pro pozitivní, ale také pro negativní zkušenosti spojené se sourozeneckými vztahy.

Sourozenectví je tématem, kterým se výzkumy zabývají primárně v souvislosti s dětmi. Ovšem období starší dospělosti a stáří je etapou, kdy mohou hrát sourozenecké vztahy významnou roli. V kontextu stáří a stárnutí, resp. aktivního stárnutí může sourozenectví nabývat jiných, nových významů, než tomu bylo v jiných věkových obdobích. Empirické studie dokazují důležitost existence rodinné podpory a sociálních kontaktů ve stáří (Sýkorová, 2007, s. 165). Sourozenecký vztah je vztahem, který může nabízet obojí i mnoho dalších benefitů. Pro seniory je kontakt se svými vrstevníky přínosný hlavně v tom ohledu, že vrstevníci často prožívají stejné problémy jako oni. *„Každý z nich má už nějaké to vzájemné mínus a sdělování*

obtíží je snadnější.“ (Haškovcová, 2010, s. 151). Sourozenci zpravidla bývají z podobné věkové skupiny a mohou se tak stávat zároveň přáteli, se kterými senior může sdílet běžné starosti i radosti svého života. Sourozenec může být blízkým přítelem, ale samozřejmě je také členem rodiny. Ve stáří představuje rodina přirozené sociální prostředí a stává se místem podpory (Vágnerová, 2007, s. 395). Dobře fungující rodina představuje záruku psychické, fyzické, popřípadě hmotné pomoci pro stárnoucího člověka (Vágnerová, 2007, s. 395). V období stáří se sourozenci stávají mnohdy posledními osobami, se kterými může starší člověk sdílet vzpomínky na rodinu z období dětství a dospívání. Vztahy se sourozenci mohou v raném stáří zabezpečit různé psychické potřeby seniora (Vágnerová, 2007, s. 395).

Existuje nespočet faktorů, které ovlivňují vzájemné vztahy sourozenců. Tyto faktory sice ovlivňují utváření sourozeneckého vztahu především v dětství, promítají se však i do sourozeneckých vztahů v dospělosti a následně ve stáří. Mezi tyto faktory řadíme např. sourozenecké konstelace, pohlaví sourozenců neboli sourozenecké dyády, věkové rozdíly mezi sourozenci, počet sourozenců v rodině a mnoho dalších. Pro porozumění vzájemnému vztahu sourozenců je nezbytné seznámit se s pozicí, ve které se sourozenci nacházejí v rámci rodiny. Pozicí rozumíme věkové a genderové postavení jedince v rodině, ale také tzv. *sourozenecké konstelace*. S pojmem sourozeneckých pozic, konkrétně sourozeneckých konstelací, je nejvíce spjat Adler (1999). Adler si jako první všiml odlišností osobnostních rysů mezi sourozenci vyrůstajícími ve stejné rodině a je považován za zakladatele teorie sourozeneckých vztahů. Poukázal na to, že sourozenec je v životě jedince nejméně stejně důležitý jako rodiče (Adler, 1999). Pořadí sourozenců je podle něho významným činitelem pro utváření osobnosti. Mezi další autory zabývající se sourozeneckými konstelacemi a jejich vlivem na utváření osobnosti řadíme dále Lemana (1997), Prekopovou (2002) nebo Nováka (2011). Tito autoři mají na danou

problematiku podobný názor. Podle všech má v našem životě pořadí narození velký význam. Ovlivňuje psychickou stránku naší osobnosti a chování k ostatním lidem. Sourozenskými konstelacemi tedy rozumíme pořadí, ve kterém se sourozenci narodili. Tyto konstelace rozdělujeme do čtyř základních typů, a to: jedináčci, prvorozené dítě, druhorozené a prostřední děti, nejmladší dítě (Adler 1999, Novák 2007, Toman 1993). Zvláštním případem sourozenských konstelací jsou dvojčata. I v jejich případech můžeme hovořit o sourozenských konstelacích i zde jeden ze sourozenců přebírá roli staršího. Podle Lemana (1997) má každá z konstelací své charakteristické rysy. Nicméně pořadí narození nám nikdy nedává spolehlivý recept, jak porozumět sourozenskému vztahu (Leman 1997, s. 213-214). *„Každé dítě má v rodině jedinečnou pozici. Lidé v jedné rodině jsou každý jedinečný, každý má své zkušenosti a jejich závěry týkající se zmíněné rodiny mohou být odlišné“* (Novák, 2007, s. 20).

Jedním z nejdůležitějších faktorů sourozenského vztahu je podle Prekopové (2002) pohlaví sourozenců. Pohlaví je v pojetí Prekopové (2002) zásadním předpokladem toho, jestli sourozenský vztah bude založen spíše na soupeření nebo kooperaci (Prekopová, 2002, s 14-32). Prekopová (2002) a Čapek s Čapkovou (2010) souhlasí s tvrzením zahraničních výzkumů, že nejpevnější sourozenské vztahy se utvářejí mezi sourozenci stejného pohlaví. Zároveň ale poukazují na častější výskyt žárlivosti právě u sourozenců stejného pohlaví. U faktoru pohlaví mluvíme o *tzv. sourozenských dyádách*, kdy rozlišujeme vztahy sestra-sestra, bratr-bratr, mladší sestra - starší bratr, mladší bratr - starší sestra (Prekopová, 2002, s 14 - 32).

Dalším důležitým faktorem je věkový rozdíl mezi sourozenci. Na významu věkového rozdílu vzhledem k vztahu a vzájemnému působení sourozenců se opět shoduje několik autorů (Adler 1999, Čapek a Čapková 2010, Novák 2007, Prekopová 2009). Častou otázkou spojovanou s touto

oblastí je ideální věkový rozdíl mezi sourozenci, který by podpořil vznik co nejlépe fungujícího vztahu. Za optimální věkové rozmezí mezi sourozenci jsou podle Matějčka (1992, s. 83) považovány 2 až 3 roky. Novák (2007) upozorňuje, že mezi sourozenci by neměl být věkový rozestup větší než jedna vývojová fáze (pět až šest let), „ ... již pět let věkového rozdílu může vytvořit situaci, kdy ze dvou sourozenců jsou dva sólisté.“ (Novák, 2007, s. 39). Naopak Adler (1999) uvádí jako ideální věkový rozdíl o něco výše, okolo čtyř až pěti let. Také počet sourozenců v rodině je faktorem, který může ovlivňovat sourozenecké vztahy. Protože rodičovské zdroje jsou omezené, větší počet dětí v rodině znamená menší počet rodičovské pozornosti věnované jednomu konkrétnímu jedinci, také i menší podíl na různých typech rodinných zdrojů (Matoušek, Pazlarová, 2014, s 73-74). Větší počet sourozenců dává příležitost k navázání většího počtu vztahů. Tyto vztahy mohou pro jedince představovat obohacení, ale také zátěž. Starší jedinci jsou stavěni do role pomáhajícího rodičům v péči o mladší sourozence.

Výše zmíněné faktory utvářejí sourozenecké vztahy především v dětství, promítají se však i do dospělosti a stáří. Je tak nezbytné se s těmito faktory seznámit, pro pochopení sourozeneckých vztahů dospělých jedinců.

EMPIRICKÁ ČÁST

Empirická část této práce se zaměřuje na kvantitativní analýzu sourozeneckých vztahů ve vyšším věku. Výzkumný soubor tvořili respondenti, kteří jsou účastníky vzdělávání na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci. Výzkum je zamýšlen jako dílčí šetření v rámci velkého projektu zkoumající sourozenectví *Šednoucí sourozenectví* podpořeného grantovou agenturou GAČR. Tento projekt vede doc. PhDr. Dana Sýkorová, Ph.D. a členy týmu jsou Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D., Mgr. Pavlína Jurníčková, Ph.D., Mgr. Gabriela Ampovi Nytra, Ph.D. a vedoucí mé diplomové práce PhDr. Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D. Zmiňovaný projekt se zaměřuje na studium sourozeneckých vztahů v pozdní dospělosti a ve stáří. Cílem projektu je porozumět významu sourozenectví:

*„1)odhalit podstatu zkušeností dospělých se sourozenectvím a identifikovat významy, jichž vazby mezi sourozenci v pozdním věku nabývají
2)porozumět podmínkám působícím na kontakty a vztahy sourozenců a způsobům, jimiž je ovlivňují a s jakými důsledky
3)porozumět okolnostem či důvodům jejich udržování či krachu
4)porozumět procesům negociace vztahů a směny podpory mezi sourozenci resp. strategiím udržování či re/konstituování sourozeneckých pout.“* (KSA online, 2018).

Výzkum byl zahájen v roce 2017 a doba jeho trvání je určena do roku 2019. Byla jsem výzkumným týmem oslovena ke spolupráci jako zaměstnanec Univerzity třetího věku v Olomouci. Mým primárním úkolem bylo poskytovat technicko-administrativní podporu projektu, informovat frekventanty Univerzity třetího věku při UP v Olomouci o daném výzkumu a získat tak potencionální participanty pro kvalitativní výzkum. Výzkumný design projektu je koncipován primárně kvalitativně. Vzhledem k tomu, že mne výzkumné téma velmi zaujalo, rozhodla jsem se pro účely své

diplovové práce zpracovat právě téma sourozeneckých vztahů v pozdní dospělosti a stáří, a to konkrétně s využitím škály *Adult Sibling Familial Relationship* (dále jen ASFRS), která slouží v rámci projektu jako doplňující technika. Svoji práci jsem uchopila z andragogického hlediska. Zaměřila jsem se na to, jaké mají současní senioři vztahy se svými sourozenci a jak by mohla k případnému zlepšení sourozeneckých vztahů či uvědomění si možné důležitosti a přínosnosti tohoto vztahu přispět edukace seniorů na univerzitách třetího věku.

6. Metodika výzkumu

6.1 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je s využitím škály *Adult Sibling Familial Relationship* identifikovat intenzitu sourozeneckých vztahů v pozdní dospělosti a stáří na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci.

6.2 Škála *Adult Sibling Familial Relationship*

Autorkou škály *Adult Sibling Familial Relationship* je Katarzyna Waleska Matyja. Autorka se domnívá, že i přes nespornou důležitost sourozeneckých vztahů, je těmto vztahům ve výzkumech věnováno jen velmi málo pozornosti. Konstatuje, že jedním z důvodů může být nedostatek nástrojů pro zkoumání vztahů dospělých sourozenců. Mezi ty, které jsou užívány, patří **the Adult Sibling Relationship Questionnaire (ASRQ)** by Stocker, Lanthier, and Furman (1997) (Waleska, 2015, s. 173). ASRQ odkazuje především na vnímání vztahů respondentů s jejich sourozenci, na jejich pocity a chování spojené se sourozenci. Dalším nástrojem zaměřeným na toto téma je **the Lifespan Sibling Relationship Scale (LSRS)** by Riggio (2000). LSRS je založen na předpokladu, že sourozenecké vztahy v dětství mají zásadní význam a dopad

pro sourozenecké vztahy v dospělosti. Výzkum se tak zaměřuje na vztahy se sourozenci ze dvou hledisek - retrospektivního a současného pohledu (Waleska, 2015, s. 174).

Cílem ASFRS je vytvořit zcela nový nástroj, který by mohl být alternativou pro výše zmíněné. Autorka uvádí, že důvody pro vytvoření nového nástroje jsou dvojího charakteru. Za prvé teoretický, kdy se vyhrazuje především proti retrospektivnímu uvažování LSRS. Jejím cílem bylo vytvořit nástroj, který by využil výhradně současných zkušeností se sourozenci v dospělosti. Za druhé metodologický, kdy ASFRS neobsahuje položky měřící rivalitu mezi sourozenci. Měří pouze případné účinky negativních postojů vůči sourozencům. Zásadním důvodem pro vznik tohoto nástroje byla skutečnost, že odborníci studující sourozenecké vztahy se doposud zaměřovali především na dětství, viz příklady, které uvádí autorka (2010, Dunn, 1983, Furman & Buhrmester, 1985, Grzankowska & 2010; Stocker, 1993), zatímco ASFRS se zaměřuje výhradně na využití současných zkušeností se sourozenci v dospělosti (zkušenost dospělých sourozenců se svými taktéž dospělými sourozenci). Za velkou nevýhodu dvou stávajících nástrojů také považuje jejich délku. Kratší nástroj LSRS má 48 položek, ASRG dokonce 81 položek (Waleska, 2015, s. 173-175).

Model ASFRS vznikl ve dvou verzích. Prvotní verze A se skládala z 24 otázek. Teoretický model předpokládal existenci tří faktorů, reprezentujících tři aspekty postojů k sourozencům (*affective, behavioural, cognitive*). Po prvotním testování předpokládané struktury byly odstraněny čtyři položky s nejnižší hodnotou (méně než 0,4). Tento proces vedl následně ke zkrácení ASFRS a vzniku druhé verze B, která zahrnuje 20 otázek (Waleska, 2015, s. 179-180). Tuto zkrácenou verzi jsme využili v našem dotazníkovém šetření. Zatímco autorka výzkum aplikovala na mladé dospělé ve věku od 18 do 35, naší cílovou skupinou byli starší dospělí a senioři, tedy skupina respondentů 50+. Respondenti byli dále dotazováni

na základní sociodemografické údaje a na údaje o jejich sourozencích. Překlad dotazníku z polského originálu do češtiny provedla Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D. ve spolupráci s dalšími odborníky.

6.3 Průzkumné otázky, výzkumné předpoklady, operacionalizace

Pro výzkum byly stanoveny dvě průzkumné otázky:

PO1: Jaké intenzity nabývají sourozenecké vztahy v pozdní dospělosti a stáří?

PO2: Jaké sociodemografické faktory ovlivňují sourozenecké vztahy v pozdní dospělosti a stáří?

Pro výzkum byly formulovány tyto výzkumné předpoklady:

VP1: Pohlaví má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

VP2: Sourozenecké dyády mají vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

VP3: Věk má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

VP4: Sourozenecký příbuzenský vztah má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

VP5: Rodinný stav má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

VP6: Vzdělání má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

VP7: Postavení na trhu práce má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

VP8: Zdravotní stav má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

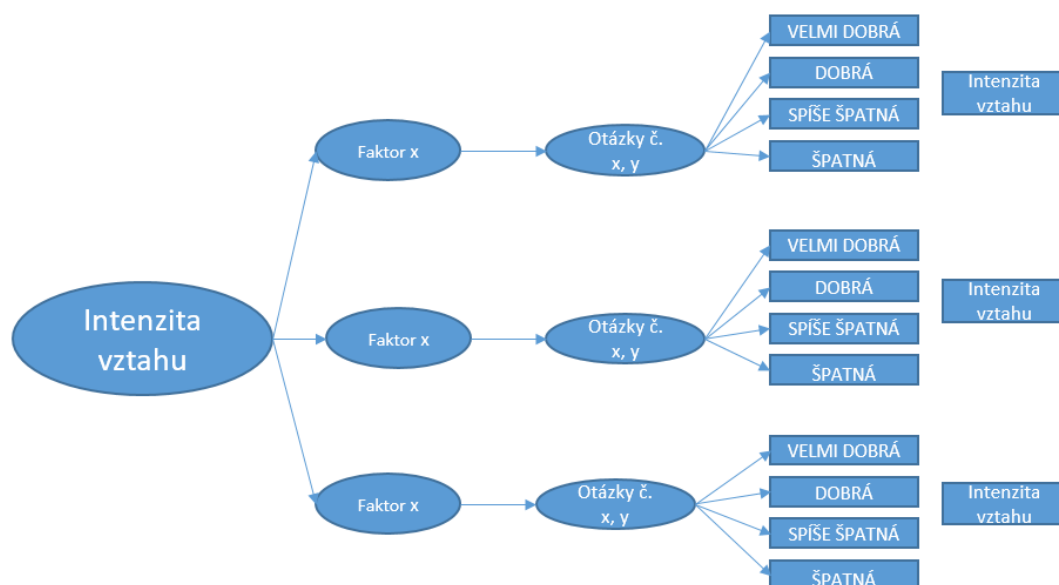
VP9: Počet dětí má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

PO1: Jaké lze identifikovat sourozenecké vztahy v pozdní dospělosti a stáří?

Identifikace intenzity sourozeneckých vztahů bude provedena pomocí výroků škály *Adult Sibling Familial Relationship* (otázky 1-20 *původního číslování*). Ze získaných dat bude vypočítána faktorová analýza, která umožní seskupení jednotlivých výroků do jedné proměnné.

Dopředu nebylo možné odhadnout počet faktorů.

Podle seskupení výroků vztahujících se ke stejnému faktoru bude pro každý faktor zvlášť posuzována intenzita vztahu pro jednotlivé oblasti.

Obrázek č. 1 – Intenzita vztahu

Intenzita vztahu je polytomická proměnná nabývající hodnot: *velmi dobré, dobré, spíše špatné, špatné*. Bude měřena pomocí otázek škály *Adult Sibling Familial Relationship*. Hodnoty výroku budou měřeny na stupnici od 1 do 4, 1=rozhodně souhlasím, 2=spíše souhlasím, 3=spíše nesouhlasím 4=rozhodně nesouhlasím.

PO2: Jaké sociodemografické faktory ovlivňují sourozenecké vztahy v pozdní dospělosti a stáří?

VP 1: Pohlaví má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Pohlaví je dichotomická proměnná, která nabývá hodnot *žena – muž*. Bude zjišťována otázkou č. 23.

VP 2: Sourozenecké dyády mají vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

V souvislosti s pohlavím sourozenců mluvíme od *tzv. sourozeneckých dyádách*, kdy rozlišujeme vztahy sestra-sestra, bratr-bratr, mladší sestra-starší bratr, mladší bratr – starší sestra. Prekopová (2002), Čapek a Čapková (2010)

Sourozenecká dyáda je polytomická proměnná, v tomto výzkumu nabývající hodnot *bratr-bratr, bratr-sestra, sestra-bratr, sestra-sestra*. Sourozenecké dyády budou ujišťovány otázkami zaměřenými na pohlaví respondenta a na pohlaví jeho sourozence – č. 1 a 23.

VP3: Věk má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Věk je polytomická proměnná. V tomto výzkumu nabývající kategorií:

1. 50-59
2. 60-69
3. 70 a více

Bude zjišťováno otázkou č. 24.

VP4: Sourozenecký příbuzenský vztah má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Sourozeneckým příbuzenským vztahem respondenta rozumíme to, jestli má respondent se svým sourozencem společné oba rodiče, je tedy v přímém či jiném sourozeneckém vztahu. *Příbuzenský vztah* je polytomická proměnná, nabývající hodnot *společní rodiče, společná matka, společný otec, nevlastní za strany matky, nevlastní ze strany otce, jiné*.

Bude zjišťován otázkou č. 25.

VP5: Rodinný stav má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Rodinným stavem respondenta rozumíme to, jestli je v současnosti svobodný, v manželství či jiném partnerském postavení. *Rodinný stav* je polytomická proměnná, nabývající hodnot: *svobodný/a, vdaná/ženatý, žije s partnerem/kou - nesezdaní, rozvedený/a a žije sám/a, ovdovělý/a a žije sám/a*. Bude zjišťován otázkou č. 26.

VP6: Vzdělání má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Vzděláním respondenta rozumíme jeho nejvyšší dosažený stupeň formálně uznávaného výsledku vzdělávání. *Vzdělání* je polytomická proměnná, nabývající hodnot: *základní, vyučení/střední bez maturity, střední s maturitou, vysokoškolské*. Bude zjišťováno otázkou č. 27.

VP7: Postavení na trhu práce má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Postavením na trhu práce rozumíme, zda respondent doposud přetrvává v pracovním poměru. *Postavení na trhu práce* je polytomická proměnná, nabývající hodnot: *pracující, v důchodu, v důchodu a pracující, nezaměstnaný*. Bude zjišťováno otázkou č. 28

VP8: Zdravotní stav má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Zdravotním stavem respondenta rozumíme jeho subjektivní pocit fyzické zdatnosti. *Zdravotní stav* je polytomická proměnná, nabývající hodnot: *velmi dobrý, docela dobrý, ani dobrý-ani špatný, spíše špatný, velmi špatný, nedokáží posoudit*. Bude zjišťováno otázkou č. 29.

VP 9: Počet dětí má vliv na intenzitu sourozeneckých vztahů.

Počet dětí je polytomická proměnná, v tomto výzkumu nabývající kategorií – *žádné dítě, jedno dítě, dvě a více dětí*. *Počet dětí* bude zjišťován otázkou č. 31.

6.4 Metoda a výzkumná technika

Výzkum byl realizován formou dotazníkového šetření. Dotazník se skládá z 20 otázek tvořících škálu ASFR a 14 otázek na sociodemografické údaje. První část dotazníku obsahuje výroky o vztazích se sourozenci (Škála ASFRS). Druhou část můžeme nazvat osobní či rodinnou, obsahující údaje o respondentovi a jeho sourozencích. Otázky č. 3 až 22 (*pracovního číslování*) obsahují výroky o sourozencích (např. „*V současné době trávím s bratrem/sestrou hodně času.*“). Výroky jsou hodnoceny škálou nabývající hodnot 1 až 4, při čemž 1 znamená „*rozhodně souhlasím*“ a 4 „*rozhodně nesouhlasím.*“ Otázky č. 1,2 a 21, 22 doplňují pohlaví a věk respondenta a jeho sourozence. Otázka č. 23 zjišťuje příbuzenský vztah mezi respondentem a jeho sourozenci. Zbývající otázky č. 24 – č. 32 obsahují údaje o respondentovi a jeho sourozencích – *rodinný stav, zdravotní stav, nejvyšší dosažené vzdělání, počet dětí...* Poslední strana dotazníku je vyhrazena k libovolnému doplňujícímu vyjádření respondenta. (*dotazník viz příloha č. 1*)

6.5 Realizace dotazníkového šetření

Dotazník byl určen těm, jejichž minimální věková hranice je 50 let a mají alespoň jednoho žijícího sourozence. Výzkum byl realizován na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého. Distribuce dotazníků a jejich následný sběr probíhal od poloviny dubna do konce května 2017. Výuka U3V probíhá na 8 fakultách. V rámci těchto fakult je realizováno 15 specializovaných běhů. Vždy bylo předem stanoveno datum rozdávání dotazníků. Celkem se podařilo navštívit 13 z 15 možných běhů. V období, kdy dotazníkové šetření probíhalo, již byla ve dvou bězích ukončena výuka letního semestru. Vzhledem k předpokladu replikace výzkumu v budoucnu, byly dotazníky prozatím rozdány pouze posluchačům 3. ročníků. Nachystala jsem 448 dotazníků. Rozdání dotazníků bylo v každém běhu naplánováno

na začátek přednášky nejbližšího možného termínu. S každým vyučujícím jsem domluvila, že poskytne cca 10-15 minut ze začátku přednášky. Respondenty jsem seznámila s výzkumem a informacemi potřebnými k vyplnění dotazníků. Informovala jsem je také o výběrových kritériích. Respondenti, kteří nesplňovali kritéria výběru, byli vyřazeni před první tříděním. Rozdala jsem celkem 366 dotazníků. Nemohla jsem si dovolit narušit plynulý chod výuky, proto si respondenti dotazníky převzali a vyplňovali je mimo probíhající přednášku. Odevzdání vyplněných dotazníků bylo respondentům umožněno na dalším nejbližším termín výuky, popřípadě měli možnost dotazník odevzdat v úředních hodinách v kanceláři U3V. Celkem bylo sesbíráno 238 vyplněných dotazníků. Vyřazeno bylo 29 dotazníků, které nesplňovaly výběrová kritéria. Vyřazeno, z těchto důvodů: pravděpodobně nepravdivé údaje (př. uvedený věk 18) – 1, navracený, ale neúplný nebo nedostatečně vyplněný dotazník – 13, více než 3 sourozenci – 7, pouze vypsáno „nemám žádného sourozence“ apod. – 8. Statisticky bylo zpracováno 209 dotazníků. (*Harmonogram distribuce dotazníků viz příloha č. 2*)

6.6 Univerzita třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci

Výzkum probíhal na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci (dále jen U3V při UP). U3V při UP je nejstarší univerzitou svého druhu v naší republice a vznikla již v roce 1986 (Adamec, Kryštof, 2011, s. 72). U3V představuje jednu z možností kvalitního naplnění volného času (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 89). Cílem univerzity je podporovat aktivizaci starších dospělých a seniorů, zpřístupňuje jim vhodnou formou nové poznatky, vědomosti a dovednosti, které mohou využívat nejen pro svůj osobní rozvoj. Výuka má především charakter „společenské události“, umožňující navazování nových přátelství, překonávání osamělosti

a izolovanosti (U3V online, 2018). Do jisté míry také eliminuje sociální vyloučení seniorů a je zárukou jejich osobní autonomie (U3V online, 2018).

Současná koncepte U3V při UP je nastavena jako tříleté uzavřené zájmové vzdělávání rozdělené do dvou stupňů, určené lidem starším 50 let (Špatenková in Adamec, Kryštof, 2011, s. 73). První stupeň představuje úvod do studia – tzv. všeobecný 1. ročník. Tento stupeň má především informačně motivační charakter (Špatenková in Adamec, Kryštof, 2011, s. 73). Jednorázové přednášky zahrnují různorodou tematiku. Přednášky jsou věnovány zejména problematice celoživotního vzdělávání, sociologickým a psychologickým aspektům stárnutí a postproduktivního věku (Špatenková in Adamec, Kryštof, 2011, s. 73). *„Hlavním cílem prvního ročníku je: adaptace posluchačů na univerzitní prostředí (jsou zde realizovány např. přednášky o historii Univerzity Palackého v Olomouci, o významu celoživotního vzdělávání, resp. učení apod.); orientace v možnostech, které jim akademická půda nabízí (využití univerzitní knihovny apod.); podpora sociálních kontaktů mezi účastníky (společné exkurze, vycházky a společenské akce).“* (Špatenková in Adamec, Kryštof, 2011, s. 73). Po absolvování 1. ročníku si již posluchači volí tzv. specializovaný běh, který studují 2 roky (4 semestry). V současné době nabízíme možnost výběru specializovaných běhů na všech 8 fakult Univerzity Palackého. Nabídka specializovaných programů se neustále rozšiřuje. Aktuálně je otevřeno 15 specializovaných běhů. Kromě „řádného studijního programu“ (tříleté studium) nabízíme také řadu jednosemestrálních kurzů, např. jazykové kurzy – angličtina, němčina, pohybové aktivity – K+K2, wordicwalking, cvičení na židlích apod. Dále se pořádají také jednorázové přednášky a další akce pro účastníky U3V.

Na U3V při UP se dnes vzdělává přibližně 1400 účastníků, a to nejen v Olomouci, ale také ve Valašském Meziříčí, v Uherském Hradišti ve Vyškově a od roku 2017 také ve Šternberku. Odbornou a organizační garanci nad U3V při UP má od prvopočátku Katedra sociologie

a andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, která představuje kvalitní teoretické, metodologické i metodické pracoviště zabývající se mimo jiné právě aktivitou osob v postproduktivním věku (Špatenková in Adamec, Kryštof, 2011, s. 73).

U3V při UP realizuje výuku také formou mezigeneračního dialogu, tedy možnost zapojení posluchačů U3V do běžné výuky denních studentů.

„Mezi oblíbená témata (disciplíny) pro tuto formu výuky patří zejména:

- *Problémy zdraví a nemoci*
- *Psychologie životní cesty a další psychologické disciplíny*
- *Gerontologie a gerontagogika*
- *Vybrané aspekty sociální komunikace*
- ***Sociologie či psychologie rodiny***
- ***Příbuzenská solidarita***
- *Dějiny kultury apod.“ (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 93-94).*

U3V při UP se soustředí nejen na krátkodobou, ale i střednědobou a dlouhodobou přípravu na stáří. Dlouhodobou přípravu na stáří chápe Haškovcová (2010, s. 173) jako celoživotní přípravu postojů ke stáří a na stáří.

„Střednědobá příprava na stáří by měla začít ve středním věku. Její součástí jsou především tyto oblasti:

- *Zdravý způsob života za účelem udržení soběstačnosti do co nejvyššího věku*
- *Psychická adaptace spojená zejména s požadavkem přijetí stáří jakožto nedílné součásti života*
- ***Udržení a systematické rozvíjení lidských a všestranně nosných vztahů v rámci rodiny a společnosti“ (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 41-42).***

V kontextu dlouhodobé a střednědobé přípravy na stáří je to například právě budování dobrých mezilidských vztahů, a to nejen v kontextu své prokreační rodiny, ale také rodiny původní - *udržení a budování dobrých sourozeneckých vztahů*. To může být podpořeno právě

prostřednictvím edukace na U3V - vhodnými edukačními programy. Tématika rodiny je u účastníků vzdělávání na naší Univerzitě třetího věku velmi oblíbená. V posledních dvou letech, pro akademický rok 2016/2017 a 2017/2018 byla konkrétně tématika sourozenectví zařazena v těchto bězích:

Specializovaný běh (ročník)	Semestrální zaměření	Název přednášky	Akademický rok + semestr	Přednášející
Psychosociální studia 2. ročník	Psychologie osobnosti	Vliv sourozeneckých konstelací na mezilidskou komunikaci a životní postoje	letní semestr 2016/2017	<i>Mgr. Žaneta Smejkalová</i>
Psychosociální studia 2. ročník	Psychologie osobnosti	Vliv sourozeneckých konstelací na mezilidskou komunikaci a životní postoje	letní semestr 2017/2018	<i>Mgr. Žaneta Smejkalová</i>
Společenské vědy 2. ročník	Psychologie	Sourozenecké konstelace	zimní semestr 2017/18	<i>Mgr. et Mgr. Lenka Javůrková</i>
Společenské vědy 3. ročník	Psychologie	Sourozenecké konstelace	zimní semestr 2017/18	<i>Mgr. et Mgr. Lenka Javůrková</i>
Kapitoly z humanitních studií 2. + 3. ročník	Současná rodina	Vztahy v rodině (zaměřeno primárně na sourozenectví)	zimní semestr 2017/18	<i>doc. PaedDr. Marcela Musilová, Ph.D.</i>
Společenské vědy 2. ročník	Sociologie	Sociologie rodiny a příbuzenství	letní semestr 2017/2018	<i>Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.</i>
Společenské vědy 3. ročník	Sociologie	Sociologie rodiny a příbuzenství	letní semestr 2017/2018	<i>Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.</i>
Šternberk	Psychologie	Sourozenecké konstelace	zimní semestr 2017/18	<i>Mgr. et Mgr. Lenka Javůrková</i>
Vyškov	Psychologie	Sourozenecké konstelace	zimní semestr 2017/18	<i>Mgr. et Mgr. Lenka Javůrková</i>

Tabulka č. 2 – Přednášky týkající se sourozenectví pro akademický rok 2016/2017, 2017/2018

Tématika sourozenectví se vyskytuje v humanitně zaměřených bĕzích, a to pĕredvřím v rámci semestrálního zamĕření psychologie. Jiŕ probĕhlĕ pĕednāřky mĕly v semestrálních hodnoceních velmi kladnĕ ohlasy. Nĕkterĕ posluchaĕe tĕma sourozenectví natolik zaujalo, ŕe si ho zvolili takĕ jako tĕma svĕ zāvĕreĕnou pĕrāce. Oblast zāvĕreĕnĕ pĕrāce si posluchaĕi volí naprosto libovolnĕ. Za vřech pĕednāřek, kterĕ v rámci dvouletĕho studia absolvovali, si vybĕrají tĕma, kterĕ je nejvĕce zaujalo.

6.7 Vĕzkumnĕ soubor

Jak jiŕ bylo zmĕnĕno vĕře, vĕzkum probĕhal na Univerzitĕ tĕtĕho vĕku pĕi Univerzitĕ Palackĕho v Olomouci. Vĕzkumnĕ soubor tvořili posluchaĕi 3. roĕnĕkŕ 13 z 15 moŕnĕch specializovanĕch bĕhŕ na vřech fakultāch Univerzity Palackĕho. Koneĕnĕ vzorek byl tvořen 209 respondenty. Vĕkovĕ rozloŕenĕ a rozloŕenĕ dle pohlavĕ respondentŕ:

	Poĕet	%
Muŕ	30	14,4 %
ŕena	170	81,3 %
Bez uvedení	9	4,3 %
Celkem	209	

Tabulka ĕ. 3 – Rozloŕenĕ respondentŕ podle pohlavĕ

Z celkovĕho poĕtu respondentŕ bylo pohlavĕ uvedeno pouze u 95,7 %. Vĕzkumu se ŕĕastnilo 170 ŕen a 30 muŕŕ. Dlouhodobĕ se na univerzitāch tĕtĕho vĕku potĕkāme s trendem genderovĕ nevyrovnanosti. Poĕet ŕen mnohonāsobnĕ pĕekraĕuje poĕet muŕŕ.

Věk	Počet	%
49	1	0,5 %
50-59	29	13,9 %
60-69	113	54,1 %
70-79	53	24,4 %
80+	2	1 %
Neodpovědělo	11	5,3 %
	209	

Tabulka č. 4 – Věkové rozložení respondentů

Nejvíce respondentů bylo ve věkovém rozmezí 60-69 let, a to 54,1%. Mezi dotazníky se dostala také respondentka 49 let. I přesto, že je na univerzitách třetího věku věková hranice 50+, je zde možnost udělení výjimky pro invalidní důchodce. To je pravděpodobně příčina výskytu posluchačky mladší 50 let. Po poradě s výzkumným týmem jsme se rozhodli tuto respondentku nevyřazovat. Bohatě zastoupené bylo také věkové rozmezí 70-79, 24,4% respondentů. Nalezneme zde i respondenty v tzv. preseniorské populaci (49)50-59, konkrétně 14,4% respondentů.

Počet sourozenců	Počet	%
1 sourozenec	121	57,89 %
2 sourozenci	61	29,18 %
3 sourozenec	27	12,91 %
	209	

Tabulka č. 5 – Rozložení respondentů podle počtu sourozenců

Nejvíce respondentů bylo s jedním sourozencem 121 respondentů. Celkový počet zaznamenaných sourozeneckých vztahů, se kterými jsem pracovala, je 324.

7. Interpretace výsledků výzkumu

Statistická data byla zpracována v programu Microsoft Excel 2017 a Statistica 13. V souladu s Waleskou byla nejprve spočítána explorační faktorová analýza. Účinky sociodemografických faktorů byly testovány funkcí ANOVA one-way na hladině významnosti 0,05.

7.1 Faktorová analýza

Faktorovu analýzu jsem vypočítala v programu *Statistica*. Analýza odhalila dva faktory (viz. tabulka č. 6 – *Faktorová analýza*:)

Variable	Factor	Factor
	(1)	(2)
S1	0,274005	0,738671
S2	0,804226	0,266762
S3	0,796892	0,337789
S4	0,831679	0,302223
S5	0,808298	0,179570
S6	0,080476	0,566408
S7rev	0,748037	0,080665
S8rev	0,701050	0,175890
S9	0,283779	0,705625
S10	0,729760	0,291966
S11	0,362700	0,674259
S12	0,606101	0,583046
S13	0,593464	0,593506
S14	0,607671	0,386841
S15	0,809176	0,324762
S16	0,256560	0,823546
S17	0,732043	0,400619
S18	0,558283	0,337823
S19	0,712050	0,320568
S20	0,709360	0,316525

Tabulka č. 6 – Faktorová analýza

K faktoru č. 1 se vztahují otázky týkající se **emocí**, jako například pocit radost, pocit nechuti, pocit obdivu apod. Tento faktor jsem nazvala „*emocionální vazba*“. Jedná se o velmi obsáhlý faktor zahrnující celkem 13 otázek, konkrétně otázky číslo 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 19 a 20. Hodnoty příslušnosti otázek k danému faktoru se pohybují v rozmezí od 0,56 do 0,83. Nejvyšší hodnotu (0,83) má otázka č. 4, výrok „*Mám ze svého vztahu s bratrem/sestrou radost.*“ U otázek č. 7 („*K bratrovi/sestře cítím nechuť*“) a 8 („*Nejsem se svým bratrem/svou sestrou v blízkém vztahu*“) muselo dojít před vyhodnocováním k převedení hodnot. Jednalo se o negativním tvrzení, tedy čím vyšší hodnota na škále od 1 do 4, tím vyšší intenzita vztahu.

K faktoru č. 2 se vztahují otázky týkající se společného trávení času, telefonování apod. Tento faktor jsem nazvala „*společné prožívání materiálního a sociálního prostoru.*“ Faktor zahrnuje celkem 4 otázky, konkrétně otázky číslo 1, 6, 9 a 11. Hodnoty příslušnosti otázek k faktoru se pohybují v rozmezí od 0,57 do 0,82. Nejvyšší hodnotu (0,82) má otázka č. 16, výrok „*Hodně věcí dělám společně se svým bratrem/sestrou.*“

U dvou otázek vyšla hodnota faktoru 0,6 pro oba faktory, tyto otázky proto nebyly přiřazeny ani k jednomu z faktorů. Tyto výroky byly vyřazeny a následně jsem s nimi již nepracovala.

7.2 Intenzita sourozeneckých vztahů

Výstupy z faktorové analýzy sloužily jako podklad pro konstrukci dvou proměnných – *emocionální vazba a společné prožívání materiálního a sociálního prostoru.* Intenzita sourozeneckého vztahu byla vypočítána pro každou oblast (proměnnou) zvlášť.

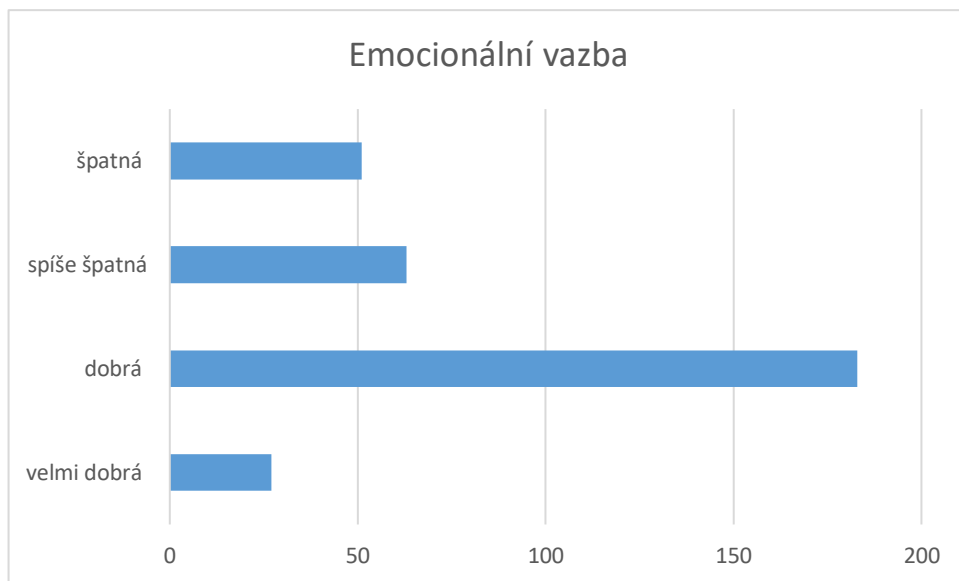
Z otázek vztahujících se k příslušnému faktoru byla vypočítána průměrná hodnota proměnné (faktoru), (pro větší přesnost normalizovaný od 0 do 1) - čím vyšší hodnota, tím silnější je intenzita vztahu.

Průměrná hodnota faktor č. 1 (proměnné - *emocionální vazba*) všech respondentů je rovna $X = 0,739024074$, směrodatná odchylka $s = 0,238058533$. Průměrná hodnota faktor č. 2 (proměnné - *společné prožívání materiálního a sociálního prostoru*) všech respondentů je rovna $X = 0,434324375$, směrodatná odchylka $s = 0,295026092$.

Pomocí těchto hodnot byla vypočítána intenzita vztahu, kdy hodnota $<X-s$ je hodnocena jako *špatná intenzita vztahu*. Hodnota $\geq X-s$ a $< X$ je hodnocena jako *spíše špatná intenzita vztahu*. Hodnota $>X$ a $\leq X+ s$ je hodnocena jako *dobrá intenzita vztahu*. Hodnota $>X+ s$ je hodnocena jako *velmi dobrá intenzita vztahu*.

Emocionální vazba		%
velmi dobrá intenzita vztahu	27	8,3
dobrá intenzita vztahu	183	56,4
spíše špatná intenzita vztahu	63	19,4
špatná intenzita vztahu	51	15,7

Tabulka č. 7 – Intenzita vztahu v závislosti na emocionální vazbě

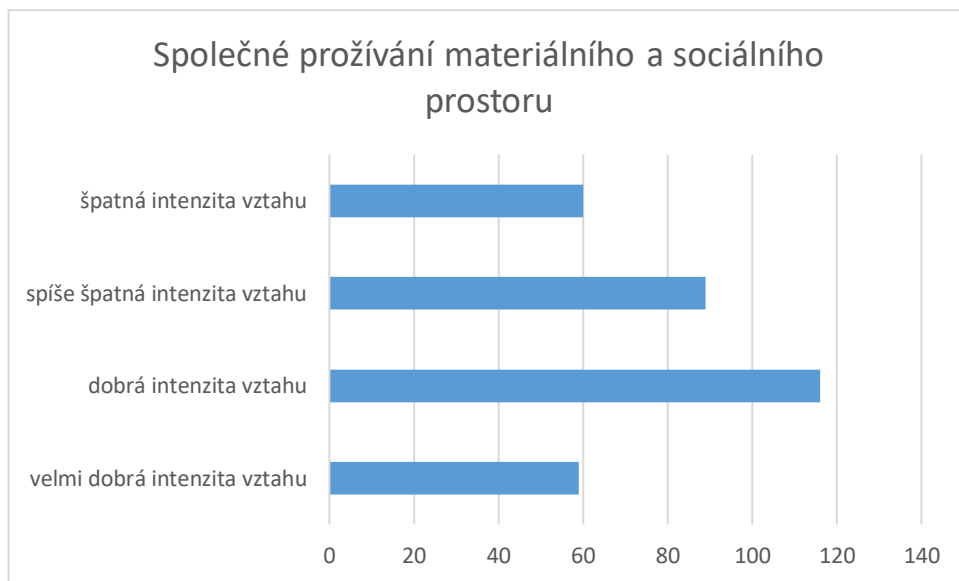
Graf č. 1 – Intenzita vztahu v souvislosti s emocionální vazbou

V souvislosti s emocionální vazbou identifikují pouze 8,3 % respondentů s „velmi dobrým vztahem“ se sourozencem. Významný nárůst zaznamenáváme v nejpočetnější kategorii „dobrý vztah“ se sourozencem, konkrétně 56,4% respondentů. 19,4 % respondentů vykazuje „spíše špatný vztah“ se sourozencem a 15,7 % „špatný vztah“ se sourozencem.

Celkově identifikujeme u 65 % respondentů velmi dobrým až dobrý vztah se sourozencem v závislosti na emocionální vazbě a 35 % spíše špatný až špatný vztah se sourozencem v závislosti na emocionální vazbě.

Společné prožívání materiálního a sociálního prostoru		%
velmi dobrá intenzita vztahu	59	18,2
dobrá intenzita vztahu	116	35,8
spíše špatná intenzita vztahu	89	27,4
špatná intenzita vztahu	60	18,5

Tabulka č. 8 – Intenzita vztahu v souvislosti se společným prožíváním materiálního a sociálního prostoru

Graf č. 2 – Intenzita vztahu v souvislosti se společným prožíváním materiálního a sociálního prostoru

„Velmi dobrou intenzitu vztahu“ se sourozencem v souvislosti se společným prožíváním materiálního a sociálního prostoru identifikujeme u 18,2 % respondentů. Opět nejčastěji zastoupená je kategorie „dobrá intenzita vztahu“, konkrétně 35,8%. Kategorie „spíše špatná intenzita vztahu“ je zastoupena u 27,4% respondentů a „špatnou intenzitu vztahu“ vykazuje 18,5% respondentů.

V závislosti na společném prožívání materiálního a sociálního prostoru je skupina kladných a záporných vztahů poměrně vyrovnaná. 54% respondentů vykazuje „velmi dobrou až dobrou intenzitu vztahu“ se sourozencem a 46% „spíše špatnou až špatnou intenzitu vztahu“ se sourozencem.

7.3 Frekvence kontaktů

V souvislosti s identifikací intenzity sourozeneckého vztahu se podíváme také na otázky zaměřující se na frekvenci osobního, telefonického a písemného kontaktu respondenta se sourozencem (otázky č. 32, 33, 34 pracovního číslování).

„Jste nyní se svým bratrem/sestrou v kontaktu? Když zvážíte poslední dva roky, jak často: 32. se vidáte (osobně setkáváte), 33. telefonujete si (i přes Skype), 34. píšete si sms nebo e-maily?“

Frekvence osobního setkání se sourozencem		
	Četnost odpovědi	%
1. denně	8	2,46
4-6x za týden	2	0,62
1-3x za týden	49	15,12
1-3x za měsíc	112	34,57
1-4x za rok	99	30,56
méně často	25	7,71
vůbec	17	4,94
neuvedeno	13	4,01

Tabulka č. 9 – Frekvence osobního setkávání se sourozencem

18,2% respondentů se se svým sourozencem setkává pravidelně minimálně jednou do týdne nebo častěji. Alespoň jednou až třikrát do měsíce dochází k osobnímu setkávání u 34,57% respondentů. Jednou až čtyřikrát do za rok potom u 30,56% respondentů. Méně často pouze u 7,71% ze sourozenců s vůbec u 4,94% respondentů.

Frekvence telefonického kontaktu se sourozencem		
	Četnost odpovědi	%
1. denně	13	4,01
4-6x za týden	11	3,4
1-3x za týden	55	16,98
1-3x za měsíc	101	31,17
1-4x za rok	46	14,2
méně často	33	10,19
vůbec	46	14,2
neuvedeno	19	5,86

Tabulka č. 10 – Frekvence telefonického kontaktu se sourozencem

24,39 % respondentů si se svým sourozencem pravidelně alespoň jednou nebo vícekrát do týdne telefonuje. U 31,17% respondentů dochází k telefonickému kontaktu alespoň jednou až třikrát do měsíce. Jednou až čtyřikrát ročně u 14,2% respondentů. Méně často 10,19% a u 14,2 % sourozenců k telefonickému kontaktu vůbec nedochází.

Frekvence dopisování přes sms / e-mail se sourozencem		
	<i>Četnost odpovědi</i>	%
1. denně	3	0,92
4-6x za týden	10	3,09
1-3x za týden	26	8,02
1-3x za měsíc	83	25,62
1-4x za rok	42	12,97
méně často	45	13,89
vůbec	81	25
neuvedeno	34	10,49

Tabulka č. 11 – Frekvence dopisování se sourozencem

25% respondentů si se svými sourozenci vůbec nedopisují (prostřednictvím sms nebo e-mailů). U 25,62% dochází k písemnému kontaktu minimálně jednou měsíčně. Častěji si se svými sourozenci dopisuje pouze 12,04% sourozenců.

U frekvence kontaktů, identifikujeme, že 34,57% respondentů, tedy více než 1/3 se alespoň 1krát měsíčně osobně setkávají se svým sourozencem, K telefonickému kontaktu minimálně jednou měsíčně dochází u 31,17% a k písemnému u 25,62%, tedy také téměř u třetiny všech respondentů. Jak poukazuje Sýkorová (2007) a Řeháková (2006) u sourozenců v dospělosti a stáří hovoříme o tzv. symbolické podstatě sourozeneckých vztahů. Stačí jen, že sourozenci jsou, že sourozenci vědí o životní situaci toho druhého. Není ani tak důležitá frekvence, ale trvání vztahu sourozenců v průběhu života. Předpokládáme tedy, že starší dospělí či senioři tak mohou mít dobrou intenzitu vztahu se sourozencem i přes malou frekvenci telefonického nebo osobního kontaktu.

7.4 Sociodemografické faktory

Závislost mezi intenzitou sourozeneckých vztahů a sociodemografickými proměnnými byla testována na hladině významnosti $p=0,05$.

	<i>F1 = emocionální vazba (p=)</i>	<i>F2 = společné prožívání materiálního a sociálního prostoru (p=)</i>
Pohlaví	0,02145*	0,05661
Sourozenecké dyády	0,17587	0,00791**
Věk	0,70617	0,93526
Sourozenecký příbuzenský vztah	X	X
Rodinný stav	0,29315	0,07681
Vzdělání	0,79662	0,18517
Postavení na trhu práce	0,38044	0,45668
Zdravotní stav	0,44182	0,35948
Počet dětí	0,01236*	0,00782*

*významné na hladině významnosti 0,05

**významné na hladině významnosti 0,01

Tabulka č. 12 – závislost mezi intenzitou vztahu a sociodemograf. proměnnými

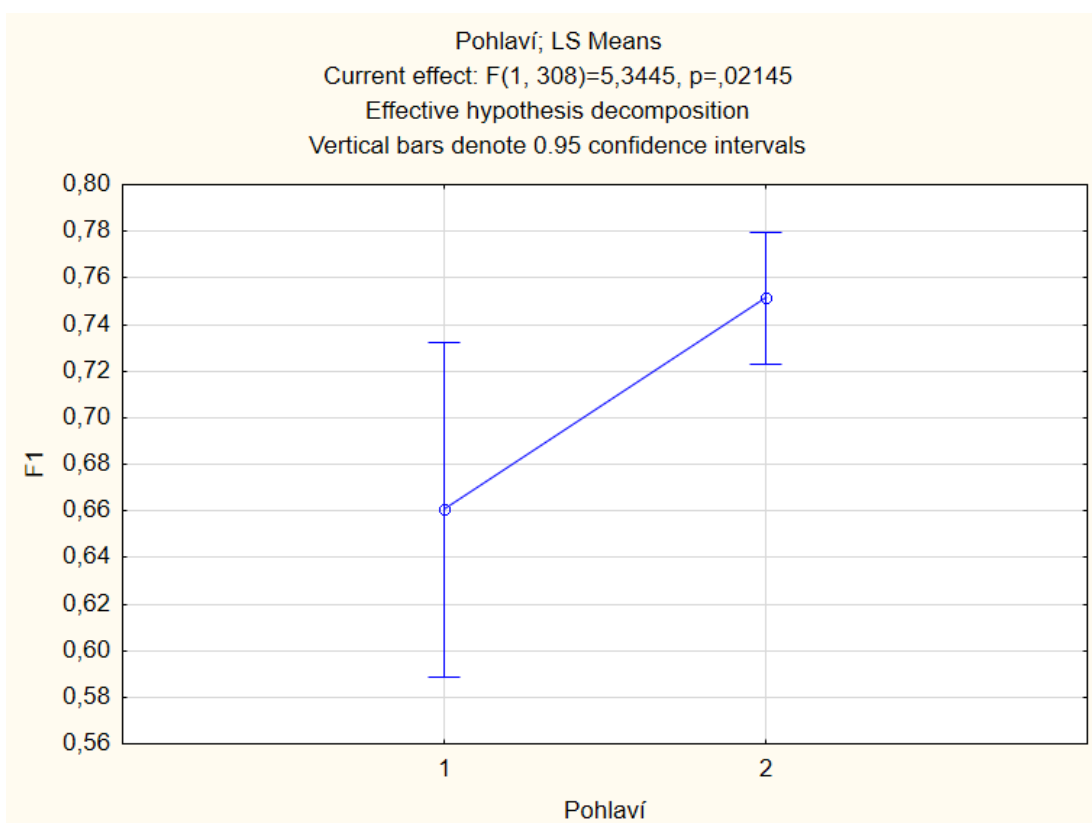
Platnost výzkumného předpokladu 4, týkající se sourozeneckého příbuzenského vztahu nemohla být ověřena. Mezi respondenty bylo 87,96% sourozenců v přímém sourozeneckém vztahu a pouze 6,17% v jiném než přímém sourozeneckém vztahu.

Statisticky významná závislost intenzity sourozeneckých vztahů se projevila u proměnných: **pohlaví**, konkrétně u faktoru č. 1, tedy závislost na proměnné emocionální vazba. U proměnné **sourozeneckých dyád**, konkrétně v závislosti na faktoru č. 2, tedy proměnné společné prožívání materiálního a sociálního prostoru. A v obou případech (tedy u faktoru F1 i F2) u proměnné **počet dětí**.

Ani emocionální vazba ani společné prožívání materiálního a sociálního prostoru není ovlivněno věkem, rodinným stavem, vzděláním, postavením na trhu práce ani zdravotním stavem respondentů. Hodnota p těchto proměnných v rozmezí od 0,93526 do 0,05661. Výzkumný předpoklad číslo 3, 5, 6, 7, ani 8 tak nebyly potvrzeny.

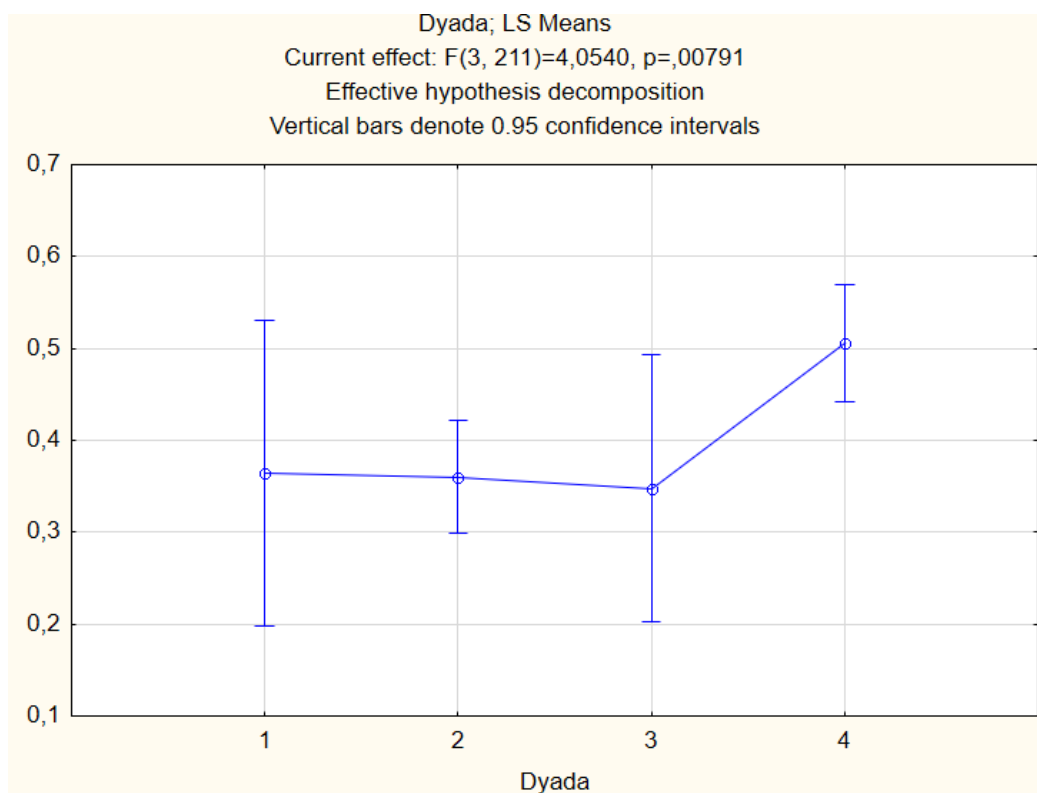
Platnost výzkumného předpokladu 1 (pohlaví) se potvrdila pro faktor č. 1 $p=0,02145^*$, nikoliv však pro faktor č. 2. $p =0,05661$. Hodnota $p=0,05661$ u proměnné - společné prožívání materiálního a sociálního prostoru ukazuje, že mezi pohlavím neexistuje statisticky významný rozdíl. Hodnota $p=0,02145$ ovšem vypovídá o tom, že mezi pohlavím u emocionální vazby je statisticky významný rozdíl (viz graf č. 3)

Graf č. 3 – F1 a pohlaví

Ženy (viz označení na grafu - 1) vykazují vyšší průměrnou hodnotu intenzity vztahu (u faktoru – emocionální vazba) $X=0,75$ než muži (viz označení na grafu- 2) $X=0,66$.

Platnost výzkumného předpokladu 2 (sourozenecké dyády) se potvrdila pro faktor č. 2 $p=0,00791^{**}$, a to dokonce na hladině významnosti 0,01. Nikoliv však pro faktor č. 1. $p = 0,17587$. Hodnota $p=0,00791^{**}$, u proměnných *společné prožívání materiálního a sociálního prostoru* ukazuje, že mezi sourozeneckými dyádami a prožíváním materiálního a sociálního prostoru sourozenců, je statisticky významný rozdíl na hladině významnosti 0,01 (viz graf č. 4).

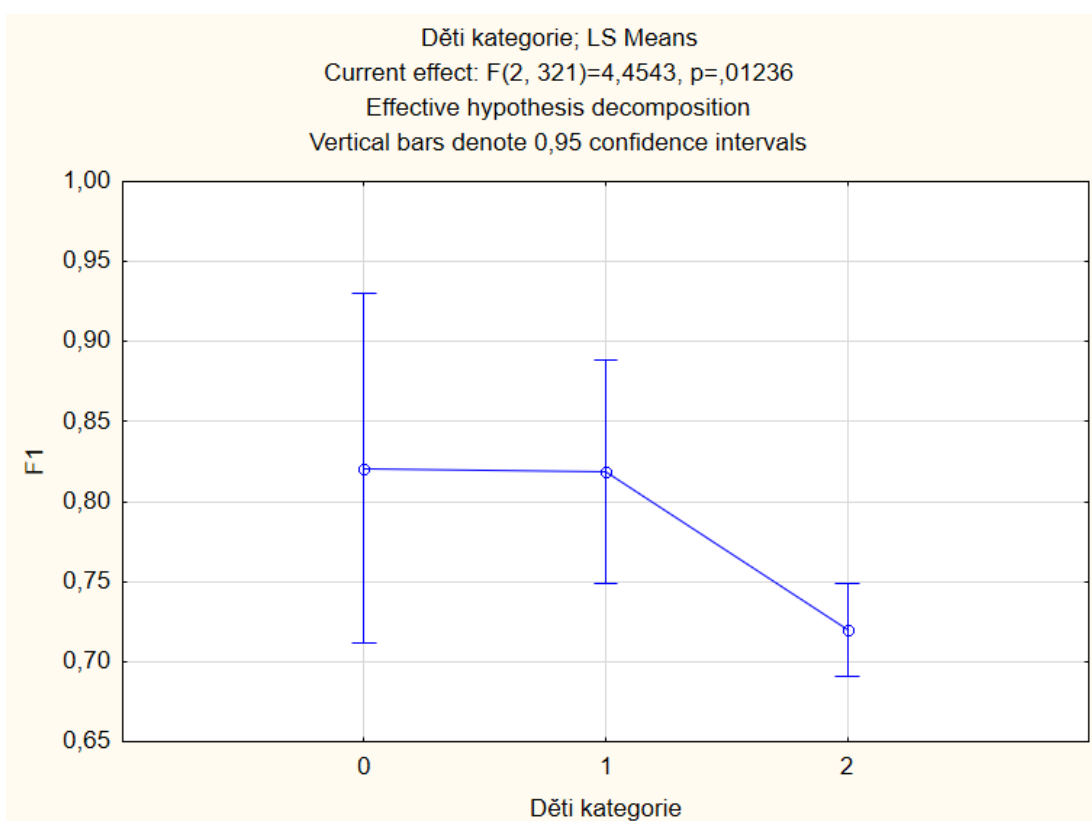

Graf č. 4 – F2 a sourozenecké dyády

Sourozenecké dyády v grafu jsou označeny následovně: bratr-bratr=1, bratr-sestra=2, sestra-bratr=3, sestra-sestra=4.

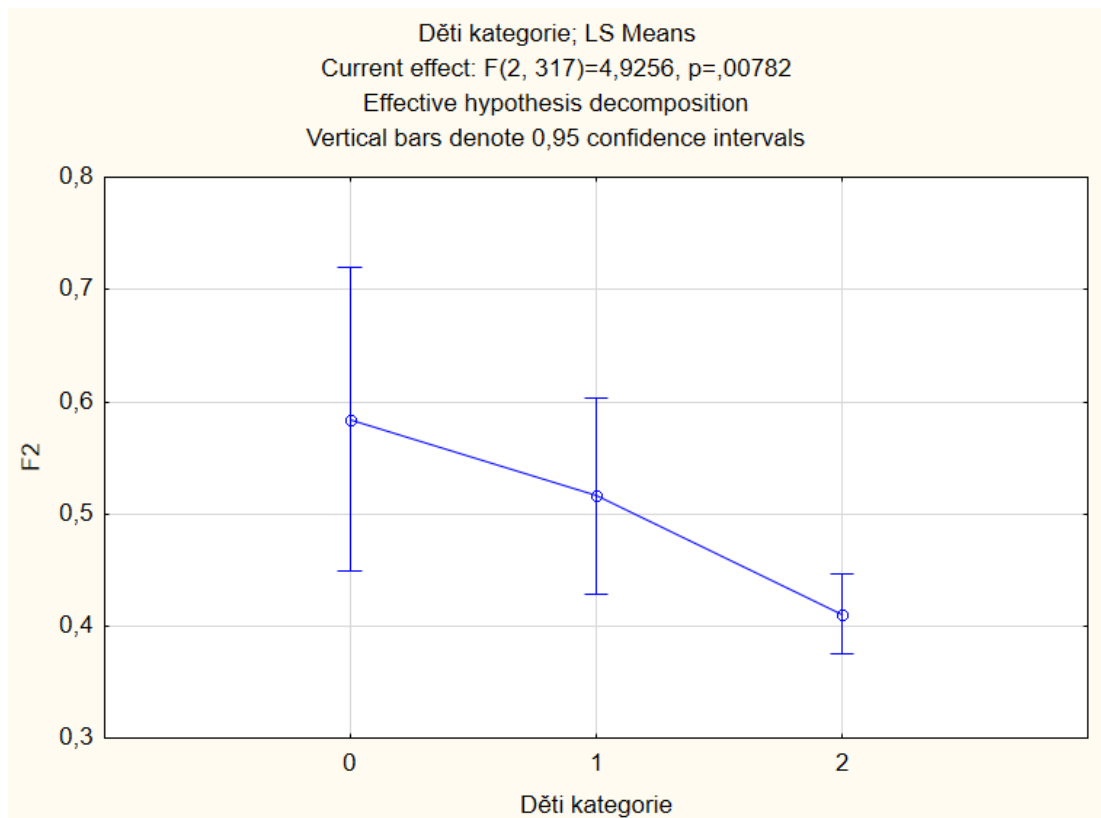
Nejvyšší průměrnou hodnotu $X=0,5$ vykazují ženy v sesterském vztahu.

Platnost výzkumného předpokladu 9 (počet dětí) se potvrdila pro oba faktory. Hodnota $p = 0,01236^*$ pro faktor č. 1 ukazuje, že mezi počtem dětí a emocionální vazbou mezi sourozenci, existuje statisticky významný rozdíl (viz graf č. 5.). Hodnota $p = 0,00782^*$ pro faktor č. 2 ukazuje, že také mezi společným prožívání materiálního a sociálního prostoru a počtem dětí, existuje statisticky významný rozdíl (viz graf č. 6).

Graf č. 5 – F1 a počet dětí

Počet dětí v grafu je označen následovně: 0=žádné dítě, 1=jedno dítě, 2=dvě a více dětí.

Graf č. 6 – F2 a počet dětí

Počet dětí v grafu je označen následovně: 0=žádné dítě, 1=jedno dítě, 2=dvě a více dětí.

Respondenti se dvěma a více dětmi (označení v grafu „2“) vykazují průměrně nižší hodnoty intenzity vztahu v obou případech (u emocionální vazby i společného prožívání materiálního a sociálního prostoru) než respondenti s žádným nebo jedním dítětem (označení v grafu „0“, „1“).

8. Diskuze

8.1 Vyhodnocování škály

Škála Aduial Sibling Familian Relationship Scale (ASFERS) v podání autorky Katarzyny Walecke je určena pro měření vztahů (konkrétně pocitů, přesvědčení a chování) dospělých jedinců (18+) vůči jejich dospělým sourozencům. Původní škála se skládala z 20 otázek, u nichž předpokládala a následně ověřila existenci tří faktorů – (three factors: the affective, the behavioural, and the cognitive). Konečný výsledek (The final score of ASFERS) vypočítává jako součet odpovědí na celou sadu položek škály. Především ale zvlášť vypočítává skóre pro jednotlivé oblasti. Čím nižší je celkové skóre, tím silnější je závazek k sourozeneckému vztahu v dospělosti. (Waleska, 2015, s. 175). V pojetí autorky jsou tyto tři složky definovány následovně:

Složka **Affective commitment** (AC) je definována jako emotivní zapojení osoby do vztahu se svými dospělými sourozenci a jeho emoční/citová reakce vyplývající z toho, že je bratrem nebo sestrou mezi sourozenci. Afektivní/citový faktor (tohoto) přístupu zachycuje zkušenosti s citově důležitými událostmi pro sourozence a ukazuje zájem v jejich pocitech (Waleska, 2015, s. 173).

Složka **Cognitive commitmen** (CC) je definována jako víra v sourozence a vztahy mezi nimi. Skládá se z myšlenek, vnímání nebo vzpomínek na sourozence (Waleska, 2015, s. 173).

Složka **Behavioural commitment** (BC) je definována jako stupeň interakce mezi sourozenci projevující se při různých příležitostech/v různých situacích. Závazek chování představuje konkrétní chování, které demonstruje zájem respondenta o situaci a život svého sourozence (Waleska, 2015, s. 173).

Faktorová analýza v mém výzkumu však odhalila existenci pouze dvou faktorů, což vedlo ke zcela jinému vyhodnocování a posuzování sourozeneckého vztahu. Klíčovým pro mě byl první faktor, především

vzhledem k tomu, že jsem se zaměřovala na intenzitu vztahu. První faktor se projevil jako velmi silný (zahrnující 13 výroků). Vzhledem k charakteru výroků a blízkosti k původní oblasti autorky (**Affective commitment**) jsem faktor nazvala „emocionální vazbou“. Druhý faktor, který vyvstal faktorovou analýzou, zahrnoval otázky týkající se společného trávení času, telefonování apod. Tento faktor jsem nazvala „společné prožívání materiálního a sociálního prostoru“.

8.2 Limity výzkumného procesu

Kvantitativní výzkum standardně pracuje s výzkumnými hypotézami (Disman, 2002, s. 74). V rámci mého zkoumání jsem se ale rozhodla pracovat pouze s výzkumnými předpoklady. Důvodem této volby bylo, že téma sourozenectví v dospělosti, natož pak v stáří je opomíjeno a doposud teoreticky neukotveno. Hypotézy by tak nemohly být postaveny na pevných teoretických základech ani základech předchozích výzkumů. Dalším důvodem této volby bylo také to, že jsem pracovala s již vytvořeným dotazníkem. Primárním cílem bylo identifikovat intenzitu sourozeneckých vztahů, k čemuž mi byla nápomocna škála *Adult Sibling Familial Relationship*. Protože jsem však v rámci dotazníku měla k dispozici i další sociodemografické údaje, následně jsem se rozhodla zaměřit i na prověření vlivu sociodemografických proměnných na sourozenecké vztahy v dospělosti a stáří.

Mezi intenzitou vztahu se sourozencem a sociodemografickými proměnnými identifikujeme statisticky významný vliv u pohlaví, sourozeneckých dyád a počtu dětí respondentů. Průměrně vyšší intenzitu vztahu vykazují ženy, konkrétně ženy v sesterském vztahu. Můžeme tedy hovořit o tom, že být sestrou, konkrétně být sestrou své sestře, má v životě žen větší význam než být bratrem v životě mužů? Zde narážíme na další

nedostatek výzkumu. Tento výzkumný předpoklad nelze s absolutní s jistotou potvrdit vzhledem k poměru genderového rozložení respondentů.

Faktorová analýza, která nepotvrdila výskyt 3 faktorů, ale pouze 2, faktorů vypovídá o tom, že aplikace této škály na věkovou kategorii mého vzorku není ideální. Bylo by vhodné, škálu pro aplikaci ve vyšší věkové kategorii modifikovat nebo dokonce vytvořit zcela novou, která by se zaměřovala výhradně na oblasti charakteristické této věkové skupině, jako například pouze na emocionální vazbu a výroky vztahující se právě k této oblasti. Vliv sociodemografických faktorů, které se projeví v tomto kvantitativním šetření, by mohly být nápomocny v dalších výzkumech, avšak sourozenectví ve vyšším věku je natolik neprobádaným a širokým tématem, že je bezpochyby zapotřebí se na něj zaměřit kvalitativně. Právě to je cílem velkého projektu Šednoucí sourozenectví.

Kvantitativní šetření nám umožnilo prvotní identifikaci sourozeneckých vztahů v pozdní dospělosti a stáří. Díky této identifikaci se můžeme soustředit na to, jestli by mělo smysl tuto tematiku podporovat na naší univerzitě třetího věku.

8. 3 Doporučení pro gerontagogické intervence

Identifikujeme 35% respondentů se spíše špatným až špatným emocionálním vztahem se sourozencem. Vyskytuje se tedy poměrně velký prostor pro případnou gerontagogickou intervenci, tak aby bylo možné na sourozeneckých vztazích pozitivně pracovat, tedy směrem s dobrému až velmi dobrému hodnocení. Je potřeba tyto rodinné, konkrétně sourozenecké vztahy, podpořit (edukací, poradenstvím). Edukace by mohla tematiku sourozenectví otevírat a poskytovat relevantní informace v této oblasti. Ty by mohly dále sloužit k bilancování a případnému dořešení rodinných/sourozeneckých vztahů /záležitostí. Klíčovými se v tomto ohledu stávají informace, ale také diskuze, analýza případných problémů, objasnění

možností a alternativních scénářů. Otevírá se tedy prostor pro gerontagogické intervence na poli poradenství a edukace. Nicméně i poradenství u seniorů má výrazně edukativní dimenzi a právě edukace je doménou univerzit třetího věku. Naším cílem je tedy tuto tematiku na Univerzitě třetího věku v Olomouci více prosazovat. Tematika sourozenectví byla doposud zařazována v rámci studijních běhů filozofické a pedagogické fakulty – Společenské vědy, Psychosociální studia, Kapitoly z humanitních věd. Nicméně můžeme uvažovat o alespoň okrajovém zařazení této tematiky i v rámci jiných fakult a studijních běhů. Na lékařské fakultě a fakultě zdravotnických věd např. jako téma významu sourozenectví pro podporu zdraví. Na právnické fakultě jako doplňující oblast majetkoprávních vztahů apod. Posluchačům můžeme také poskytovat studijní materiály a publikační výstupy nejen dílčích projektů, ale také velkého GAČRU Šednouce sourozenectví, které mohou přinést relevantní poznatky pro pochopení významu sourozeneckých vztahů. Právě informace, které mohou být takto seniorům jako účastníkům vzdělávání předány, mohou být cenným zdrojem pro bilancování a případné přehodnocování rodinných a příbuzenských vazeb ve vyšším věku. Podpora příbuzenské solidarity, a to nejen mezigenerační solidarity, ale i mezi sourozenci, tedy příslušníky téže generace, může posléze sehrát významnou roli i v další oblasti akčního pole gerontagogiky - péči. Sourozenci vůči sobě mohou vystupovat jako neformální pečující, mohou si být oporou v náročných životních situacích (např. nemoc, ovdovění apod.). Někdy bývá žádoucí, aby byli senioři v tomto ohledu facilitováni. Právě to představuje velkou gerontagogickou výzvu. V rámci U3V můžeme připravovat nejen vzdělávací, ale také další aktivity zaměřené na podporu sourozeneckých vztahů, včetně společných výletů, pobytů a dalších aktivizačních činností (např. sportovní aktivity, diskusní setkání, stavění konstelací).

Závěr

Teoretická část se zaměřuje na propojení dvou oblastní konceptu aktivního stárnutí - vzdělávání (edukace) a udržování dobrých rodinných vztahů. Ukotvením tematiky rodiny a rodinných vztahů, konkrétně sourozeneckých vztahů, v integrální gerontagogice. Empirická část je zaměřena na účastníky vzdělávání na univerzitě třetího věku, konkrétně v jejich sourozeneckém vztahu - *jaké je to být bratrem/být sestrou*. Cílem výzkumu tak bylo, s využitím škály *Adult Sibling Familial Relationship*, identifikovat intenzitu sourozeneckých vztahů v pozdní dospělosti a stáří na Univerzitě třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci. Autorka škály Katarzyna Walecka předpokládala a následně ověřila 3 složky sourozeneckého vztahu (the affective, the behavioural, and the cognitive). Faktorová analýza našeho výzkumu prokázala existenci pouze dvou faktorů. To vypovídá o určité specifičnosti sourozeneckých vztahů ve vyšším věku.

Zájem odborníků v oblastech spojených se stárnutím populace, zabývajících se tématy, jako je koncept aktivního stárnutí, kvalita života ve stáří apod., je tematika rodinných vztahů rozebírána především v kontextu péče a v souvislosti nejbližší rodinou (děti, vnoučata...). Jiným úhlem pohledu, který nabízí tato diplomová práce, je odvrácení pozornosti od proaktivní rodiny k rodině původní. V období stáří může hrát v rámci bilancování života původní rodina roli opěrného bodu. Právě sourozenectví bývá mnohdy posledním vztahem původní rodiny, tedy vztahem společných vzpomínek na dětství, na rodiče. Edukace na univerzitách třetího věku, jakožto potencionální podpora dobrých mezilidských/rodinných vztahů v rámci přípravy na stáří a aktivního stárnutí, otevírá nespočet tematických oblastí. Přičemž jednou z nich může být právě tematika sourozenectví. Výsledky identifikace intenzity sourozeneckých vztahů u posluchačů univerzity třetího věku vypovídají o tom, že existuje poměrně

velký prostor pro případnou gerontagogickou intervenci v této oblasti. Identifikujeme 35% respondentů se spíše špatnou až špatnou intenzitou sourozeneckého vztahu v emocionální oblasti a 46% se spíše špatným až špatným vztahem se sourozencem v závislosti na společném prožívání materiálního a sociálního prostoru. Cílem edukace na univerzitě třetího věku by tak mohlo být na posunu těchto vztahů pracovat žádoucím směrem, tedy směrem k velmi dobré intenzitě vztahu. Zařazení přednášek s touto problematikou by mohlo vztahy sourozenců více podporovat, otevírat témata a poskytovat relevantní informace této oblasti. Ty dále mohou posloužit k bilancování a případnému dořešení rodinných/ sourozeneckých vztahů.

SEZNAM ZDROJŮ

ADAMEC, P., KRYŠTOF D. *Univerzity třetího věku na vysokých školách*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5640-4

ADLER, A. *Porozumění životu: úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora, 1999. ISBN 80-85974-76-2.

AIDV, *Asociace institucí vzdělávání dospělých* [online] [cit. 2018-11-12]
Dostupné z: <http://www.aivd.cz/cz/o-asociaci/>

BENEŠ, M. *Andragogika. 2., aktualiz. a rozš. vyd.* Praha: Grada, Pedagogika (Grada), 2014. ISBN 978-80-247-4824-5.

BENEŠOVÁ, D. *Gerontagogika: vybrané kapitoly*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2014. ISBN 978-80-7452-039-6.

ČORNANIČOVÁ, R., PETŘKOVÁ, A. *Edukácia seniorov: vznik, rozvoj, podnety pre geragogiku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998 ISBN 80-223-1206-1.

ČORNANIČOVÁ, R., PETŘKOVÁ, A. *Gerontagogika: úvod do teorie a praxe edukace seniorů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. ISBN 80-244-0879-1.

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele. 3. vyd.* Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0139-7.

ERIKSON, E. H. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: doplněné vydání o devátém stupni vývoje od Joan M. Eriksonové*. Praha: Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-291-X.

FRAM, *Aktivní stárnutí*. [cit. 2018-01-02] Dostupné z:
<http://www.framprojekt.eu/aktivni-starnuti>

ČAPEK, J., ČAPKOVÁ, M. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-779-4.

ČEVELA, R., KALVACH Z., ČELEDOVÁ, L. *Sociální gerontologie: úvod do problematiky*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3901-4.

DUDOVÁ, R. *Postarat se ve stáří: rodina a zajištění péče o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR, 2015. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-182-4.

EVROPSKÁ KOMISE [online] [cit. 2018-11-12] Dostupné z:
file:///C:/Users/Ivona/Downloads/EMP-11-023BrochureActiveAgeing_CS_WebRes.pdf

HAMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, J. *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: SLON, 2013. ISBN 978-80-7419-152-7.

HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. 2. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.

HOVORKA, J. *Cesta do stáří*. 3., přeprac. vyd. Praha: Astra, 1986 ISBN

JANIŠ, K., SKOPALOVÁ, J. *Volný čas seniorů*. Praha: Grada, Pedagogika (Grada), 2016. ISBN 978-80-247-5535-9.

JESENSKÝ, J. *Andragogika a gerontagogika handicapovaných*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-823-9.

JOCHMANN, V. *Výchova dospělých - andragogika*. In AUPO: Varia Sociologica at Andragogika. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 11-12, 1992.

KALVACH, Z., ZADÁK, Z., JIRÁK, R., ZAVÁZALOVÁ, H., SUCHARDA, P. a kol. *Geriatric a gerontologie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2004. ISBN 80-247-0548-6.

KLEGA, V. *Výchova a vzdělávání dospělých*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1983. ISBN

KLEVETOVÁ, D., DLABALOVÁ I. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2169-9.

KLIMENTOVÁ, E. *Sociální práce. Teorie metody I*. Univerzita Palackého Olomouc, 2013. ISBN 978-80-244-3439-1.

KSA, *Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti a stáří* [online] 31. 1. 2017 [cit. 2018-03-02] Dostupné z:

https://www.ksoc.upol.cz/veda_a_vyzkum/granty/gacr.html

KVALITA ŽIVOTA VE STÁŘÍ 2008 [online] [cit. 2018-02-05] Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5045>

LIVEČKA, E. *Úvod do gerontopedagogiky: jen pro uživatele v odvětví školství*. Praha: Ústav školských informací při ministerstvu školství ČR. *Výchova a vzdělávání dospělých*. 1979

MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992. ISBN 80-04-25236-2.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*. 2., rozš. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0522-7.

MPSV, *Dlouhodobá péče – minulost, současnost a pohled do budoucnosti – 1. část* [online] 18. 3. 2010 [cit. 2018-01-02] Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/8456>

MÜHLPACHER, P. *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. ISBN 80-210-3345-2.

NÁRODNÍ AKČNÍ PLÁN PODPORUJÍCÍ POZITIVNÍ STÁRNUTÍ PRO OBDOBÍ LET 2013 AŽ 2017 [online] [cit. 2018-03-05] Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/III_vlada_Akcni_plan_staruti_.pdf

PACOVSKÝ, V. *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, 1990. ISBN 80-201-0076-8.

NOVÁK, T. *Sourozenecké vztahy*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-2075-3.

PETROVÁ KAFKOVÁ, M. *Šedivějící hodnoty?: aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2013. ISBN 978-80-210-6310-5.

PETŘSKOVÁ, A. in BOČKOVÁ, V. *Aktuální problémy výchovy a vzdělávání dospělých*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994. ISBN 80-7067-569-1.

PREKOPOVÁ, J. *Prvorozené dítě: o sourozenecké pozici*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-9004-1

PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-399-4.

ROČENKA 2015. *Statistická ročenka České republiky*. [cit. 2018-01-02] Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/statisticka-rocenka-ceske-republiky-2015>

ŘEHÁKOVÁ, B.. *Kontakty s příbuznými a jejich místo v osobní sociální síti*. Pp. 204–225 in Hamplová, D., Šalamounová, P., Šamanová, G. (Eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006. ISBN 80-7330-082-6.

SÝKOROVÁ, D.. *Autonomie ve stáří*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007 ISBN. 978-80-96429-62-5.

SUCHOMELOVÁ, V. *Senioři a spiritualita: duchovní potřeby v každodenním životě*. Praha: Návrat domů, 2016. ISBN 978-80-7255-361-7.

ŠIMEK, D. *Texty k integrální andragogice I*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN. 978-80-244-3852-8.

ŠIMEK, D. *Texty k integrální andragogice II*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3904-4.

ŠPATENKOVÁ, N. *Gerontagogika*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3653-1.

ŠPATENKOVÁ, N., SMÉKALOVÁ, L. *Edukace seniorů: geragogika a gerontodidaktika*. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-5446-8.

TOMAN, W. *Family constellation*. New York: Springer, 1993 Dostupné z: https://issuu.com/familyconstellation/docs/walter_toman_-_family_constellation

TOMEŠ, I., ŠÁMALOVÁ, K. a kol. *Sociální souvislosti aktivního stáří*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. ISBN 978-80-246-3612-2.

ÚZIS, *Ústav zdravotních věcí a statistiky* [online] [cit. 2018-01-02] Dostupné z: <http://www.uzis.cz/>

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 80-246-0956-8.

WALECKA, K. *Adult sibling familial relationship scale(asfrs) - construction and psychometric Properties: preliminary repor.* 2015. Dostupné z:

<http://www.pseve.org/journal/UPLOAD/Walecka12c.pdf>

SEZNAM ZKRATEK

ASFERS Adult Sibling Familial Relationship

U3V univerzita třetího věku

U3V při UP Univerzita třetího věku při univerzitě Palackého v Olomouci

SEZNAM GRAFŮ, TABULEK A OBRÁZKŮ

Tabulka č. 1 – Průměrný věk dožití – růst ve sledovaném období oproti období předešlému (s. 13)

(zdroj: Tomeš, Šamalová a kol., 2017, s. 384).

Obrázek č. 1 – Intenzita vztahu (s. 39)

Tabulka č. 2 – Přednášky týkající se sourozenectví pro akademický rok 2016/2017, 2017/2018 (s. 46)

Tabulka č. 3 – Rozložení respondentů podle pohlaví (s. 47)

Tabulka č. 4 – Věkové rozložení respondentů (s. 48)

Tabulka č. 5 – Rozložení respondentů podle počtu sourozenců (s. 48)

Tabulka č. 6 – Faktorová analýza (s. 49)

Tabulka č. 7 – Intenzita vztahu v závislosti na emocionální vazbě (s. 51)

Graf č. 1 – Intenzita vztahu v souvislosti s emocionální vazbou (s. 52)

Tabulka č. 8 – Intenzita vztahu v souvislosti se společným prožíváním materiálního a sociálního prostoru (s. 52)

Graf č. 2 – Intenzita vztahu v souvislosti se společným prožíváním materiálního a sociálního prostoru (s. 53)

Tabulka č. 9 – Frekvence osobního setkávání se sourozencem (s. 54)

Tabulka č. 10 – Frekvence telefonického kontaktu se sourozencem (s. 54)

Tabulka č. 11 – Frekvence dopisování se sourozencem (s. 55)

Tabulka č. 12 – Závislost mezi intenzitou vztahu a sociodemografickými proměnnými (s. 56)

Graf č. 3 – F1 a pohlaví (s. 57)

Graf č. 4 – F2 a sourozenecké dyády (s. 58)

Graf č. 5 – F1 a počet dětí (s. 59)

Graf č. 6 – F2 a počet dětí (s. 60)

SEZNAM PŘÍLOH

1. Vzor dotazníku
2. Harmonogram distribuce dotazníků
3. Ukázka studijního materiálu k výuce na téma sourozenectví

Příloha č. 1 - Vzor dotazníku.

Následující výroky vyjadřují pocity, názory nebo chování týkající se vztahů mezi sourozenci v dospělosti. Buďte tak laskav/a a zvažte, do jaké míry platí tato tvrzení o Vašem <u>současném</u> vztahu s bratrem nebo sestrou.														
V pravém sloupci tabulky, prosím, zakroužkujte v příslušném řádku číslo (1–4), které vyjadřuje nejlépe Vaše stanovisko k uvedenému tvrzení o konkrétním bratrovi/sestře. Pokud máte více než jednoho sourozence, odpovídejte za každého zvlášť.														
1 rozhodně souhlasím 2 spíše souhlasím 3 spíše nesouhlasím 4 rozhodně nesouhlasím														
		SOUROZENEC 1				SOUROZENEC 2				SOUROZENEC 3				
		bratr		sestra		bratr		sestra		bratr		sestra		
		věk:				věk:				věk:				
1	V současné době trávím s bratrem/sestrou hodně času.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
2	Cítím radost, když na bratra/sestru myslím.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
3	Bratr/sestra je jako můj dobrý přítel/přítelkyně.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
4	Mám ze svého vztahu s bratrem/sestrou radost.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
5	Vztah s bratrem/sestrou považuji za důležitou hodnotu ve svém životě.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
6	Často bratrovi/ sestře volám a povídáme si po telefonu.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
7	K bratrovi/sestře cítím nechuť.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
8	Nejsem se svým bratrem/svou sestrou v blízkém vztahu.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
9	S bratrem/sestrou si půjčujeme různé věci.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	
10	Emotivně (citově) prožívám události, které jsou zásadní/klíčové pro budoucnost bratra/sestry.	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	

11	Mám za to, že znám přátele svého bratra/ sestry.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
12	Já a můj bratr/sestra spolu prožíváme hodně pozitivních emocí.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
13	Myslím, že jsem pro svého bratra/sestru nejlepším přítelem/přítelkyní.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
14	Souhlasím s nápady/názory mého bratra/sestry.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
15	Rád/a trávím čas s bratrem/sestrou.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
16	Hodně věcí dělám společně se svým bratrem/ sestrou.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
17	Mám za to (doufám), že jsem pro svého bratra/ sestru důležitá osoba.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
18	Vždycky pomohu bratrovi/sestře v obtížné situaci.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
19	K bratrovi/sestře cítím obdiv.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
20	Myslím, že mi můj bratr/ moje sestra v těžké situaci pomůže .	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Uveďte prosím, zda jste:	☐ muž	☐ žena
Váš věk při posledních narozeninách:		

V jakém příbuzenském vztahu jste s Vašimi sourozenci	1 společné rodiče	1 společné rodiče	1 společné rodiče
	2 společnou matku	2 společnou matku	2 společnou matku
	3 společného otce	3 společného otce	3 společného otce
	4 nevlastní ze strany matky	4 nevlastní ze strany matky	4 nevlastní ze strany matky
	5 nevlastní ze strany otce	5 nevlastní ze strany otce	5 nevlastní ze strany otce
	6 jiné _____	6 jiné _____	6 jiné _____

Rodinný stav			
JSTE	SOUROZENEK 1	SOUROZENEK 2	SOUROZENEK 3
1. svobodný/á (celý život)	1. svobodný/á (celý život)	1. svobodný/á (celý život)	1. svobodný/á (celý život)
2. vdaná/ženatý	2. vdaná/ženatý	2. vdaná/ženatý	2. vdaná/ženatý
3. žije s partnerem/kou – nesezdáni	3. žije s partnerem/kou – nesezdáni	3. žije s partnerem/kou – nesezdáni	3. žije s partnerem/kou – nesezdáni
4. rozvedený/á a žiji sám/a	4. rozvedený/á a žiji sám/a	4. rozvedený/á a žiji sám/a	4. rozvedený/á a žiji sám/a
5. ovdovělý/á a žiji sám/a	5. ovdovělý/á a žiji sám/a	5. ovdovělý/á a žiji sám/a	5. ovdovělý/á a žiji sám/a

Jakého nejvyššího vzdělání jste dosáhl/a? A Váš sourozenec?			
VY	SOUROZENEK 1	SOUROZENEK 2	SOUROZENEK 3
1. základního	1. základního	1. základního	1. základního
2. vyučení/středního bez maturity	2. vyučení/středního bez maturity	2. vyučení/středního bez maturity	2. vyučení/středního bez maturity
3. středního (i vyučení) s maturitou	3. středního (i vyučení) s maturitou	3. středního (i vyučení) s maturitou	3. středního (i vyučení) s maturitou
4. vysokoškolského	4. vysokoškolského	4. vysokoškolského	4. vysokoškolského

Pracujete (jste zaměstnaný/á)? A Váš sourozenec?			
VY	SOUROZENEK 1	SOUROZENEK 2	SOUROZENEK 3
1. Ano, pracuji (ještě nemám nárok na důchod)	1. Ano, pracuje (ještě nemá nárok na důchod)	1. Ano, pracuje (ještě nemá nárok na důchod)	1. Ano, pracuje (ještě nemá nárok na důchod)
2. Ano, pracuji, ačkoli jsem v důchodu	2. Ano, pracuje, ačkoli je v důchodu	2. Ano, pracuje, ačkoli je v důchodu	2. Ano, pracuje, ačkoli je v důchodu
3. Ne, jsem nezaměstnaný/á (ztratili práci)	3. Ne, je nezaměstnaný/á (ztratili práci)	3. Ne, je nezaměstnaný/á (ztratili práci)	3. Ne, je nezaměstnaný/á (ztratili práci)
4. Ne, jsem v důchodu (nepracuji): a/ starobním, b/ invalidním	4. Ne, je v důchodu (nepracuje): a/ starobním, b/ invalidním	4. Ne, je v důchodu (nepracuje): a/ starobním, b/ invalidním	4. Ne, je v důchodu (nepracuje): a/ starobním, b/ invalidním

Prosím, můžete zhodnotit svůj zdravotní stav? (Jak je na tom se zdravím sourozenec – jeho/její stav je:....)

VY	SOUROZENEC 1	SOUROZENEC 2	SOUROZENEC 3
1. velmi dobrý	1. velmi dobrý	1. velmi dobrý	1. velmi dobrý
2. docela dobrý	2. docela dobrý	2. docela dobrý	2. docela dobrý
3. ani dobrý, ani špatný	3. ani dobrý, ani špatný	3. ani dobrý, ani špatný	3. ani dobrý, ani špatný
4. spíše špatný	4. spíše špatný	4. spíše špatný	4. spíše špatný
5. velmi špatný	5. velmi špatný	5. velmi špatný	5. velmi špatný
6. nedokážu posoudit	6. nedokážu posoudit	6. nedokážu posoudit	6. nedokážu posoudit

Kde nyní bydlíte? Uveďte prosím obec, město. A jak daleko od Vás bydlí sourozenec?

VY	SOUROZENEC 1	SOUROZENEC 2	SOUROZENEC 3
obec/město:	1. bydlí ve stejném bytě/domě	1. bydlí ve stejném bytě/domě	1. bydlí ve stejném bytě/domě
	2. bydlí ve stejném městě/obci	2. bydlí ve stejném městě/obci	2. bydlí ve stejném městě/obci
	3. ve městě/obci vzdáleném zhruba ..... km	3. ve městě/obci vzdáleném zhruba ..... km	3. ve městě/obci vzdáleném zhruba ..... km

Máte Vy nebo Vaši sourozenci děti?

VY	SOUROZENEC 1	SOUROZENEC 2	SOUROZENEC 3
1. ne, nemám	1. ne, nemá	1. ne, nemá	1. ne, nemá
2. ano, mám	2. ano, má	2. ano, má	2. ano, má
Kolik? _____	Kolik? _____	Kolik? _____	Kolik? _____

Jste nyní se svým bratrem/sestrou v kontaktu? Když zvážíte poslední dva roky, jak často:

se vidáte (osobně setkáváte)
SOUROZENEK 1
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec
SOUROZENEK 2
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec
SOUROZENEK 3
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec

telefonujete si (i přes Skype)
SOUROZENEK 1
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec
SOUROZENEK 2
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec
SOUROZENEK 3
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec

píšete sms nebo e-mailly
SOUROZENEK 1
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec
SOUROZENEK 2
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec
SOUROZENEK 3
1. denně
2. 4 – 6krát za týden
3. 1– 3třikrát za týden
4. 1– 3krát za měsíc
5. 1– 4krát za rok
6. méně často
7. vůbec

Zde můžete dopsat cokoli, co byste chtěl/a ve vztahu k tématu ještě doplnit.

Kontakt: nadezda.spatenkova@upol.cz

<i>teologie v proměnách času</i>								
<i>Právo</i>	PF	26. 4.	26.4.	Ivona	3.5	30	27	11
<i>Kultura v minulosti a přítomnosti</i>	FF	27.4	27.4	Ivona	27.4.	39	30	26
<i>Pohyb-cesta za zdravím</i>	FTK	19. 4.	19. 4.	Ivana Ol.	3.5.	50	44	30
<i>Člověk ve zdraví a nemoci</i>	LF							
<i>Kapitoly z humanitních věd</i>	PdF	20. 4.	20.4	Požádán garant, p. Vyhnálková	4.5.	7	5	3
<i>Zdravotnické vědy</i>	FZV	13. 4.	13. 4.	Ivona	27.4.	2	2	0

Celkem navrácených dotazníků – 238 (rozdíl 29)

Důvod pro vyřazení:

- 1) pouze vypsáno – „Nemám žádného sourozence“ – Počet: 8
- 2) více než 3 sourozenci – Počet: 7
- 3) navrácený, ale nevyplněný dotazník – Počet: 10
- 4) částečně (velmi minimálně) vyplněný dotazník – Počet: 3
- 5) nesmysl (uvedený věk 18 let) – Počet: 1

Celkem dotazníků zanesených do Excelu - 209

Příloha č. 3. - Ukázka studijního materiálu k výuce na téma sourozenectví.

Sylabus pro 3. ročník U3V

Mgr. Žaneta Smejkalová

Vliv sourozeneckých konstelací na mezilidskou komunikaci a životní postoje

Obsahem vzdělávacího bloku je zaměření se na to, jakou pozici v životě dítěte a posléze dospělého člověka může hrát jeho pořadí narození v dané rodině a jak ho toto může ovlivňovat v dospělosti, v pracovních i partnerských oblastech, případně i při výchově dětí. Jak přistupovat k dětem v různém pořadí narození, pochopitelně i k jedináčkům. A jaká pravidla při výchově sourozenců je dobré dodržovat.

"Každé dítě má v rodině svou jedinečnou roli, která je zásadně jiná než role jeho sourozenců."

Sourozenecké konstelace

Sourozenecké konstelace, to zda se dítě narodilo jako první, druhé, nebo další v pořadí sourozenců, ale taky jako jedináček, má velký vliv na to jaký z něj vyroste člověk, koho si vezme, jaké zaměstnání si zvolí, a dokonce jakým rodičem bude.

Vůbec přitom v sourozeneckých konstelacích nezáleží na tom, zda se jedná o rodinu vlastní, nebo cizí, pěstounskou a sourozence vlastní, nebo nevlastní. Pravidla těchto konstelací platí ve všech typech rodin.

Zaměříme se nyní na tři základní typy:

- prvorození / včetně jedináčků /
- druhorození /případně prostřední děti/
- benjamínci /nejmladší děti, narozené jako poslední/

Prvorození

Typické rysy prvorozených, nebo jedináčků jsou: perfekcionista, spolehlivý, svědomitý, systematický, kritický, vážný, studijní typ. K tomuto výčtu můžeme ještě přidat: člověk zaměřený na cíl, snažící se prosadit, obětavý, vstřícný, konzervativní, formalista, loajální, spoléhá sám na sebe, věří v autoritu, řád a rituály.

Jedináčci

Jedináčci mají tendenci být kritičtí k sobě i druhým, a často jsou skutečně osamělí, zejména když vyrůstali v prostředí, kde bylo málo dětí, s nimiž by si mohli hrát. Jejich jediné kontakty v rodině byly omezeny na vztah k vychovatelům, dostávalo se jim tím pádem mnoho pozornosti od dospělých, ale často měli potíže navázat vztah s vrstevníky. Tento problém pokračuje v jejich životě i dál. Je známo, že typický jedináček vychází lépe s lidmi, kteří jsou

mnohem starší, nebo mnohem mladší. O výchově jedináčka lze mluvit i u dětí, kteří mají o mnoho let starší sourozence, téměř, nebo zcela dospělé.

Popis jedináčka se do značné míry shoduje s popisem prvorozeného dítěte. Je to perfekcionista, spolehlivý, svědomitý, systematický, kritický, vážný, ale před každé slovo ještě doplníme předponu SUPER.

Prostřední děti

Studie ukazují, že prostřední děti jsou ve srovnání s ostatními nejuzavřenější. Prostřední děti se vždy cítí sevřené zdola i shora. Obtížně hledají místo v rodině. Z prostředních dětí se stávají skvělí vyjednaváci, což není k zahození pro budoucí život.

Prostřední děti vyhledávají jen zřídka služby takových profesí jako je psycholog, psychoanalytik, nebo duchovní. Jsou přátelští a tolerantní. Mívají originální přístup - ze všech dětí nejčastěji vyhledávají nezávislý pohled na věc. Bývají velmi citliví, a přesto zvyklí bojovat o své místo na slunci. Prostřední děti by se daly nejlépe popsat slovem vyrovnanost.

Dokáží dobře vyjednávat a jednat s lidmi, což je schopnost, kterou si zdokonalili v dětství. Jsou výborní podnikatelé.

Benjamínci

Nejmladší děti v rodině jsou typicky extrovertní baviči, kteří dokáží manipulovat lidmi kolem sebe. Také jsou srdeční, nekomplikovaní a někdy trochu duchem nepřítomní. Typickými vlastnostmi benjamínků jsou bezstarostnost a veselí, jsou to společenští tvorové, většinou oblíbení, navzdory tomu, nebo právě proto, že rádi vyvádějí komediantské kousky.

Kromě toho, že jsou benjamínci okouzující, společenští, srdeční a nekomplikovaní mohou být také vzpurní, kritičtí, temperamentní, rozmazlení, netrpěliví a prudcí. Vyznačují se touhou udělat něco důležitého, aby si jich druzí všimli. Benjamínci většinou nemají smysl pro pořádek. I když jsou poslední narození obvykle společenští, paradoxně často zápasí se svým egocentrismem. Bývají výborní a spokojení v práci, zaměřené na kontakt s lidmi: vedoucí, recepční, prodejci aut...

Spojení nejlepší i nejhorší - aneb partnerství a konstelace

Významný psycholog Walter Toman vydal klasickou studii o rodinných konstelacích, která zahrnuje výzkum tří tisíc manželských párů. Z té vyplynulo, která spojení se nejlépe v manželství doplňují.

Nejstarší sestra a nejmladší bratr vycházejí jako nejideálnější dvojice: ona je skvělá, zodpovědná, pečující matka, někdo, na koho se dá v rodině spolehnout. On vnáší do jejího uvážlivého stylu života lehkost a smích, řadí s dětmi a vymýšlí zábavu pro rodinu.

Nejmladší sestra a nejstarší bratr je fungujícím vztahem obranařského rytíře a okouzující princezny.

Prostřední děti jsou skvělými partnery nejmladším i nejstarším narozeným.

Literatura:

Leman K. : Sourozenecké konstelace, Portál 2006

Templar R.: 100 zlatých pravidel, jak být dobrým rodičem, Grada 2008